

9.2024

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα

Φαίη Μακαντάση

Διευθύντρια Ερευνών, διαΝΕΟσις

Ηλίας Βαλεντής

Research Analyst, διαΝΕΟσις

Σεπτέμβριος 2024

VERSION: 23.9.2024

Περιεχόμενα

Ευρετήριο Γραφημάτων.....	3
Ευρετήριο Πινάκων.....	5
Εισαγωγή.....	6
Βασικά στοιχεία του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα.....	7
Αξία αγροτικής παραγωγής.....	7
Συνολικό προϊόν Αγροτικού Τομέα.....	9
Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία.....	9
Διεθνές εμπόριο και ανταγωνιστικότητα.....	11
Οι χρήσεις του προϊόντος του Αγροτικού Τομέα.....	16
Η απασχόληση στον Αγροτικό Τομέα.....	18
Κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα.....	22
1. Πολύ μικρές και κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις.....	22
2. Μεγάλη ηλικία αγροτών.....	27
3. Πολύ χαμηλό επίπεδο τεχνικής εκπαίδευσης αγροτών.....	31
4. Υστέρηση σε επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών.....	35
5. Δυσμενής εξέλιξη του κόστους παραγωγής.....	39
6. Περιβαλλοντικές προκλήσεις: κλιματική αλλαγή και διαχείριση υδάτων.....	42
Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην αγροτική παραγωγή.....	42
Διαχείριση υδάτων.....	44
Αντί επιλόγου.....	49

Ευρετήριο Γραφημάτων

Γράφημα 1.	Αξία αγροτικής παραγωγής (δισεκ. € σε σταθερές αξίες 2015, τιμές βάσης).....	7
Γράφημα 2.	Διάρθρωση παραγωγής αγροτικών αγαθών, 2022 (εκατ. € & μερίδια επί του συνόλου).....	8
Γράφημα 3.	Συνολική παραγωγή του Αγροτικού Τομέα, 2022 (δισεκ. € & μερίδια επί του συνόλου).....	9
Γράφημα 4.	Αξία παραγωγής, ενδιάμεση ανάλωση & ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα (δισεκ. €, τρέχ. αξίες).....	10
Γράφημα 5.	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) του Αγροτικού Τομέα	11
Γράφημα 6.	Εξαγωγές αγαθών.....	12
Γράφημα 7.	Εξαγωγές τροφίμων, ποτών & ειδών καπνού (εκατ. € σε τρέχ. αξίες & % επί του συνόλου)	13
Γράφημα 8.	Διεθνές εμπόριο αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CPA-A01, εκατ. €, τρέχ. αξίες).....	14
Γράφημα 9.	Εξαγωγές αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CPA-A01, εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια επί του συνόλου).....	15
Γράφημα 10.	Εισαγωγές αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CPA-A01, εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια επί του συνόλου).....	16
Γράφημα 11.	Χρήσεις των προϊόντων του Αγροτικού Τομέα* (εκατ. €, % επί του συνόλου).....	17
Γράφημα 12.	Πηγές προϊόντων Αγροτικού Τομέα* (εκατ. €, % επί του συνόλου)	18
Γράφημα 13.	Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα (ετήσια ισοδύναμη απασχόληση)	19
Γράφημα 14.	Αξία παραγωγής & ΑΠΑ ανά απασχολούμενο* στον Αγροτικό Τομέα (€, ίσης αγοραστικής δύναμης σε σταθερές αξίες 2015**).....	21
Γράφημα 15.	Εξέλιξη μέσης έκτασης ανά αγροτική εκμετάλλευση (εκτάρια), σε Ελλάδα και ΕΕ-27	23
Γράφημα 16.	Μέση έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση (εκτάρια) στην ΕΕ, 2020.....	23

Γράφημα 17.	Εξέλιξη διάρθρωσης αγροτικών εκμεταλλεύσεων & αγροτικής γης, ανά μέγεθος έκτασης.....	25
Γράφημα 18.	Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα και τη θήρα (NACE-A01) ανά ηλικία.....	28
Γράφημα 19.	Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά ηλικία.....	29
Γράφημα 20.	Ηλικία διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2020.....	30
Γράφημα 21.	Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά τεχνική εκπαίδευση.....	32
Γράφημα 22.	Τεχνική εκπαίδευση διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2020.....	33
Γράφημα 23.	Σχηματισμός παγίου κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε σταθερές αξίες 2015).....	36
Γράφημα 24.	Επενδυτική ένταση στον Αγροτικό Τομέα: Ελλάδα & ΕΕ-27.....	37
Γράφημα 25.	Επενδυτική δαπάνη Αγροτικού Τομέα ανά χρησιμοποιούμενο εκτάριο (€).....	38
Γράφημα 26.	Σωρευτική μεταβολή τιμών στις εισροές του Αγροτικού Τομέα 2019-2023.....	40
Γράφημα 27.	Εξέλιξη του κόστους παραγωγής του ΑΤ ως ποσοστό της αξίας παραγωγής του.....	41
Γράφημα 28.	Μέσο κόστος των ΤΟΕΒ, ανά κατηγορία δαπάνης και τάξη μεγέθους.....	45

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1.	Μετρικοί δείκτες απασχόλησης & παραγωγικότητας του Αγροτικού Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27	20
Πίνακας 2.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά αριθμό διαχειριστών και χρησιμοποιούμενη αγροτική γη, 2020.....	24
Πίνακας 3.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά ηλικία διαχειριστή, 2020.....	30
Πίνακας 4.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά τεχνική εκπαίδευση διαχειριστή, 2020.....	32
Πίνακας 5.	Τα κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα (ΑΤ).....	46

Εισαγωγή

Ο Αγροτικός Τομέας (ΑΤ) αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες για κάθε οικονομία, αφενός συμβάλλοντας στη διατροφή και στην επισιτιστική ασφάλεια του πληθυσμού και αφετέρου αποτελώντας τον κύριο τροφοδότη για ένα σημαντικό μέρος των τομέων της μεταποίησης και του εμπορίου.

Ειδικά για την Ελλάδα, η γεωγραφική θέση και οι κλιματικές συνθήκες της χώρας δημιουργούν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων, ενώ παράλληλα η εγχώρια βιομηχανία τροφίμων και ποτών αποτελεί τον κυριότερο κλάδο της ελληνικής μεταποίησης (με μερίδιο περί το 1/3 σε όρους Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας – ΑΠΑ). Επιπλέον, υπάρχουν ουσιαστικές συνέργειες μεταξύ του τομέα του τουρισμού, ο οποίος κυριαρχεί στον τριτογενή τομέα της χώρας μας, και της αγροδιατροφής. Οι συνέργειες αυτές έχουν πολύ σημαντικά περιθώρια περαιτέρω ανάπτυξης, επ' ωφελεία αμφότερων των κλάδων.¹ Οι τρεις αυτοί κύριοι παράγοντες καθιστούν τον ελληνικό ΑΤ αναμφισβήτητα στρατηγικής σημασίας για την ανταγωνιστικότητα και την εξωστρέφεια της ευρύτερης ελληνικής οικονομίας, καθώς και για τις δυνατότητες διατηρήσιμης ανάπτυξής της. Ακολουθούν κάποια βασικά στοιχεία του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα.

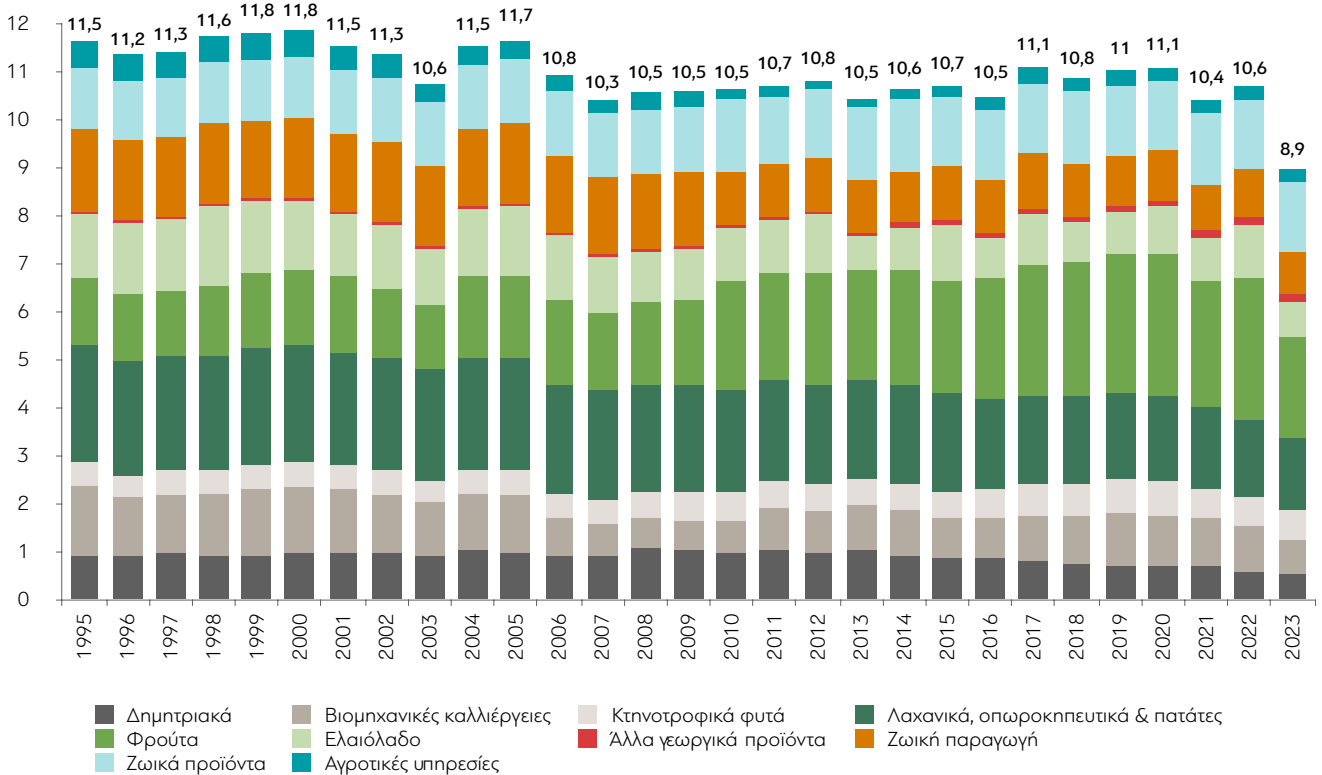
¹ Βλ. σχετική μελέτη της διαΝΕΟσις Τουρισμός και Αγροδιατροφή στην Ελλάδα: Μια Μεγάλη Αναξιοποίητη Ευκαιρία (2023), η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

Βασικά στοιχεία του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα

Αξία αγροτικής παραγωγής

Η συνολική αξία της ελληνικής αγροτικής παραγωγής ήταν σχεδόν €12,9 δισεκ. το 2023, μειωμένη κατά 3% έναντι του 2022 (σχεδόν €13,3 δισεκ.). Αν απομονώσουμε, όμως, τις επιδράσεις των τιμών, η πραγματική αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής το 2023 ήταν δραστικά μειωμένη, κατά 16,1%, σε σχέση με το 2022.

Γράφημα 1. Αξία αγροτικής παραγωγής (δισεκ. € σε σταθερές αξίες 2015, τιμές βάσης)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαNEOοις.

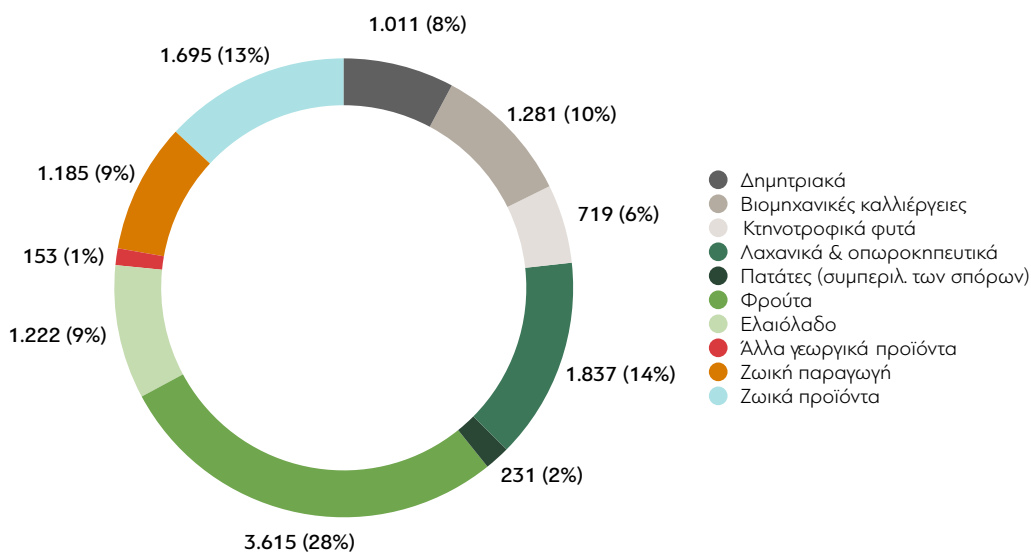
Η μείωση αυτή δεν ήταν καθόλου συμμετρική, καθώς τρία είδη καλλιεργειών σημείωσαν πολλαπλάσιες μειώσεις: το ελαιόλαδο είχε μια πραγματική μείωση αξίας παραγωγής κατά 32,1%, τα φρούτα κατά 29,1% και οι «βιομηχανικές καλλιέργειες» (ελαιούχοι σπόροι, ζαχαρότευτλα, βαμβάκι κτλ.) κατά 25,9%.

Όπως φαίνεται και από τους κύριους παράγοντες της μείωσης, αυτή μπορεί να αποδοθεί, εν μέρει, στη μεγάλη καταστροφή που προκλήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2023 από την κακοκαιρία Daniel, κυρίως –αλλά όχι μόνο– στη Θεσσαλία. Θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι η πλήρης έκταση των επιπτώσεων της καταστροφής θα φανεί στο επόμενο έτος, με την ολοκλήρωση της σοδειάς 2023-24 και για τα υπόλοιπα είδη.

Το **Γράφημα 1** αποκαλύπτει επίσης μια διαχρονική αδυναμία της ελληνικής αγροτικής παραγωγής να μεγεθυνθεί σε πραγματικούς όρους. Αντίθετα, η συνολική αγροτική παραγωγή διατηρεί αρνητική τάση τα τελευταία 30 έτη, με μέσο ετήσιο ρυθμό συρρίκνωσης περί το 0,3%, εξαιρουμένου του –δυσμενούς– 2023 (συνυπολογίζοντας και το 2023, ο μέσος ετήσιος ρυθμός συρρίκνωσης ξεπερνά το 0,9%).

Όσον αφορά στη **διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής**, αν εστιάσουμε στα αγαθά, το κυριότερο αγροτικό προϊόν είναι τα φρούτα (με μερίδιο 27,9% το 2022), ακολουθούν τα λαχανικά και οπωροκηπευτικά (14,2%) και έπονται τα ζωικά προϊόντα (13,1%).

Γράφημα 2. Διάρθρωση παραγωγής αγροτικών αγαθών, 2022 (εκατ. € & μερίδια επί του συνόλου)

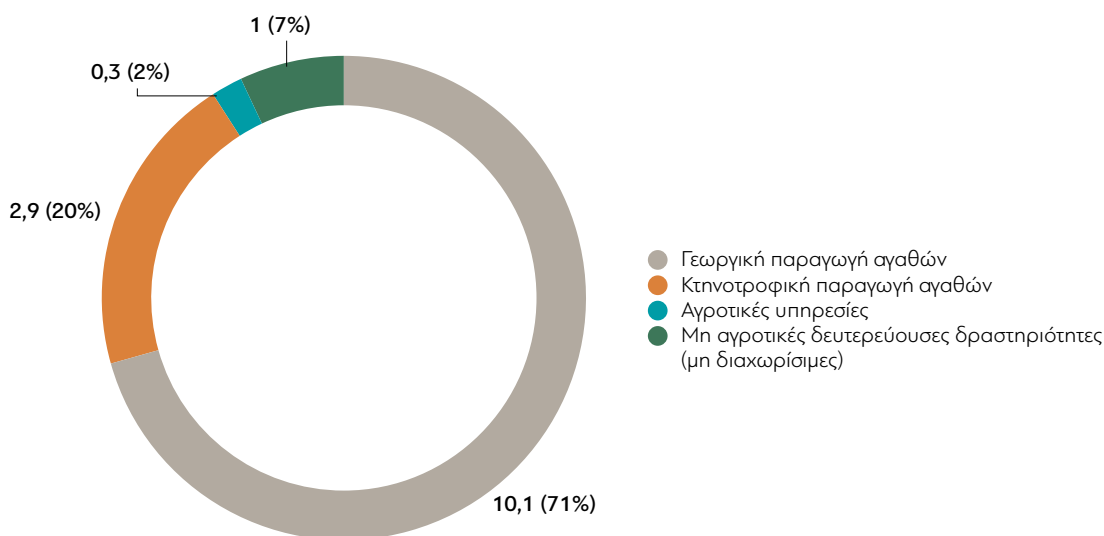

Συνολικό προϊόν Αγροτικού Τομέα

Πέραν της παραγωγής αγροτικών αγαθών, ο ΑΤ προσφέρει αγροτικές υπηρεσίες, ενώ επίσης δημιουργεί έσοδα και από άλλες δευτερεύουσες δραστηριότητες, οι οποίες, όταν δεν είναι διαχωρίσιμες από τις αγροτικές, θα πρέπει να συνυπολογίζονται στο προϊόν του. Στο παρακάτω γράφημα απεικονίζεται η διάρθρωση της συνολικής παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών του ΑΤ, κατά το 2022.

Γράφημα 3. Συνολική παραγωγή του Αγροτικού Τομέα, 2022 (δισεκ. € & μερίδια επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟοις.

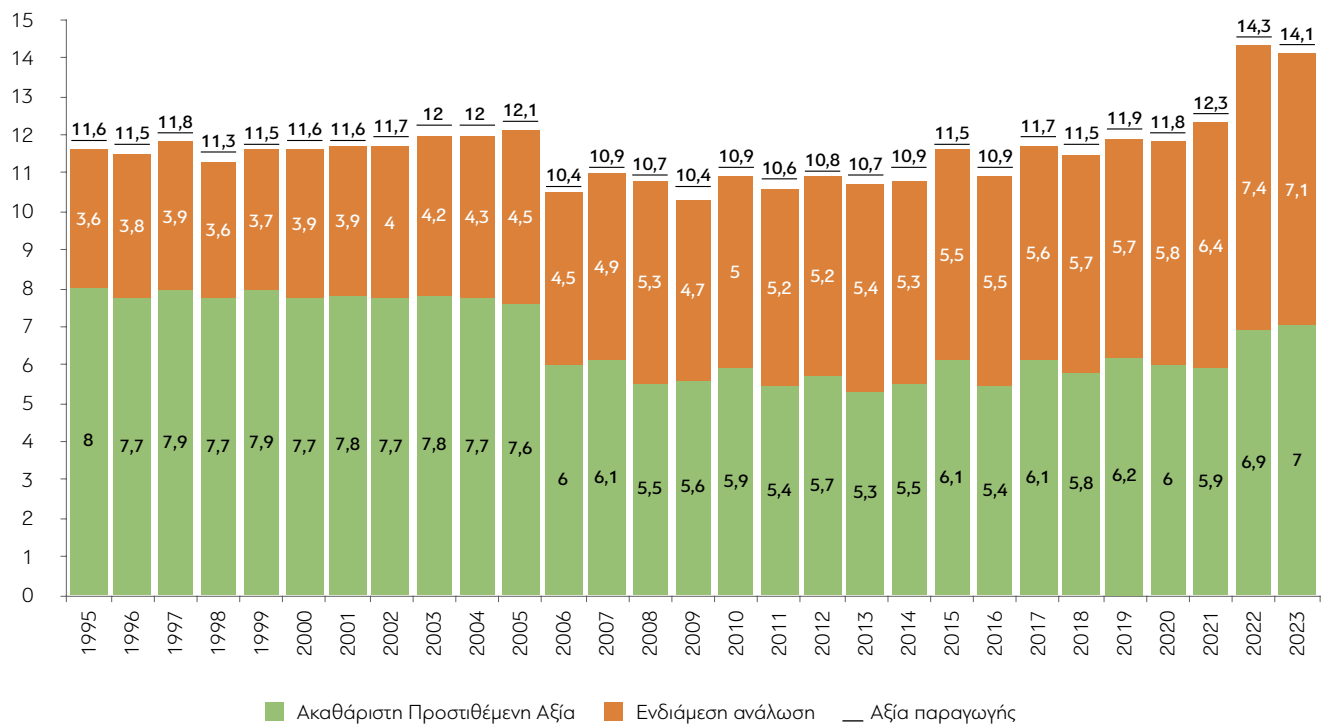
Η συνολική παραγωγή του ΑΤ στην Ελλάδα ξεπέρασε, σε τρέχουσες αξίες, τα €14 δισεκ. το 2023, επίσης μειωμένη σε σχέση με το 2022, αλλά ελαφρώτερα: κατά 1,4%. Σε ολόκληρη τη διετία 2022-2023 παρατηρήθηκε ιδιαίτερα υψηλή συνολική αξία παραγωγής, κάτι που όμως δεν παρατηρείται στην ανάλυση υπό σταθερές αξίες και, άρα, αποδίδεται εξ ολοκλήρου στη μεγάλη αύξηση των τιμών στα συγκεκριμένα είδη.

Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία

Αφαιρώντας, από τη συνολική αξία της παραγωγής, όλες τις ενδιάμεσες αναλώσεις, προκύπτει η **Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία** (ΑΠΑ). Παρά τη –μικρή– μείωση της συνολικής αξίας παραγωγής του ΑΤ κατά το 2023, η ΑΠΑ του αυξήθηκε κατά 1,9%, εξαιτίας σημαντικής αποκλιμάκωσης στο κόστος κάποιων εισροών (ενέργεια). Ενδιαφέρον έχει η διαχρονική εξέλιξη των μεριδίων της ΑΠΑ και της ενδιάμεσης ανάλωσης ως προς τη συνολική αξία της παραγωγής. Ενώ έως και το 2005 η ΑΠΑ αποτελούσε περίπου τα 2/3 της αξίας παραγωγής, από τότε και έπειτα η συμμετοχή του σχετικού

ύψους της ενδιάμεσης ανάλωσης μεγεθύνθηκε σημαντικά, με αποτέλεσμα να αποτελεί πλέον παραπάνω από το ήμισυ της αξίας παραγωγής. Τα αίτια αυτής της εξέλιξης εντοπίζονται στη γενική αύξηση του κόστους των εισροών και την τάση μείωσης στην παραγωγή.

Γράφημα 4. Αξία παραγωγής, ενδιάμεση ανάλωση & ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα (δισεκ. €, τρέχ. αξίες)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαNEΟοις.

Βάσει των παραπάνω στοιχείων ΑΠΑ, ο ΑΤ συνεισφέρει το 3,6% της συνολικής εγχώριας ΑΠΑ –ένα επίπεδο συμμετοχής που είναι αρκετά κοντά στη μέση συμμετοχή της τελευταίας δεκαπενταετίας (3,5%).² Σε σχέση δε με τον ευρύτερο Πρωτογενή Τομέα³ της χώρας μας, ο ΑΤ συνεχίζει να κατέχει ένα μερίδιο περὶ το 75%.

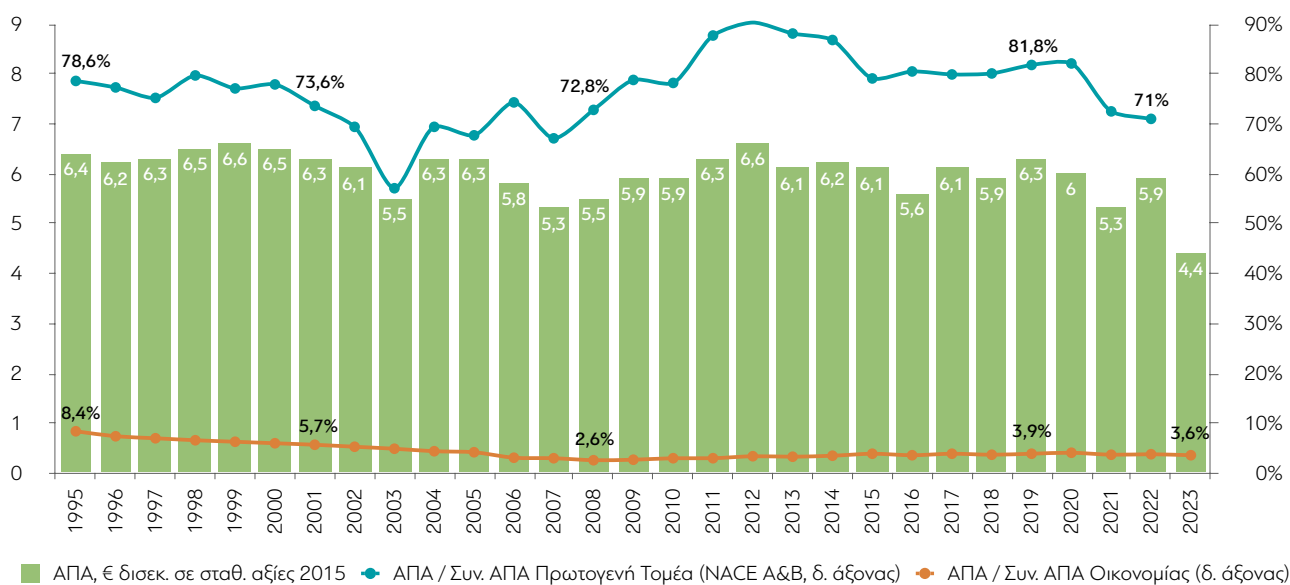
Αν απομονώσουμε την εξέλιξη της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας του ΑΤ από τις μεταβολές των τιμών, για το 2023 παρατηρείται ακόμα ισχυρότερη πραγματική μείωση σε όρους προστιθέμενης αξίας, από αυτήν που παρατηρήθηκε σε όρους αξίας παραγωγής. Συγκεκριμένα, η πραγματική

² Ενδεικτικά, προς αντιπαράθεση, η βιομηχανία έχει μερίδιο συμμετοχής 10,4% στη συνολική ΑΠΑ, το εμπόριο (λιανικό & χονδρικό) συνεισφέρει 27,4%, οι δραστηριότητες του Real Estate 14% και η διαμονή & εστίαση 7%.

³ Ο Πρωτογενής Τομέας αποτελεί υπερσύνολο του ΑΤ, καθώς ενσωματώνει επίσης τη δασοκομία-υλοτομία, την αλιεία, αλλά και την εξόρυξη.

ΑΠΑ του ΑΤ μειώθηκε κατά περισσότερο από 1/4 (-25,55%), φτάνοντας στο χαμηλότερο επίπεδο που έχει καταγραφεί ποτέ στη χώρα μας, βάσει του συγκεκριμένου στατιστικού προτύπου⁴ (ήτοι από το 1993).

Γράφημα 5. Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) του Αγροτικού Τομέα

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαNEΟοις

Η διαχρονικότερη ανάλυση της πραγματικής ΑΠΑ του ΑΤ αποκαλύπτει ανάλογα συμπεράσματα με αυτά που προέκυψαν από την αντίστοιχη ανάλυση στην αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής, υπό σταθερές τιμές. Ο ελληνικός ΑΤ αδυνατεί να μεγεθύνει την πραγματική προστιθέμενη αξία που παράγει, η οποία –εξαιρουμένου του δυσμενέστατου 2023– διατηρεί μια ουσιαστικά σταθερή τάση τα τελευταία 35 χρόνια, με σημαντική διακύμανση.

Διεθνές εμπόριο και ανταγωνιστικότητα

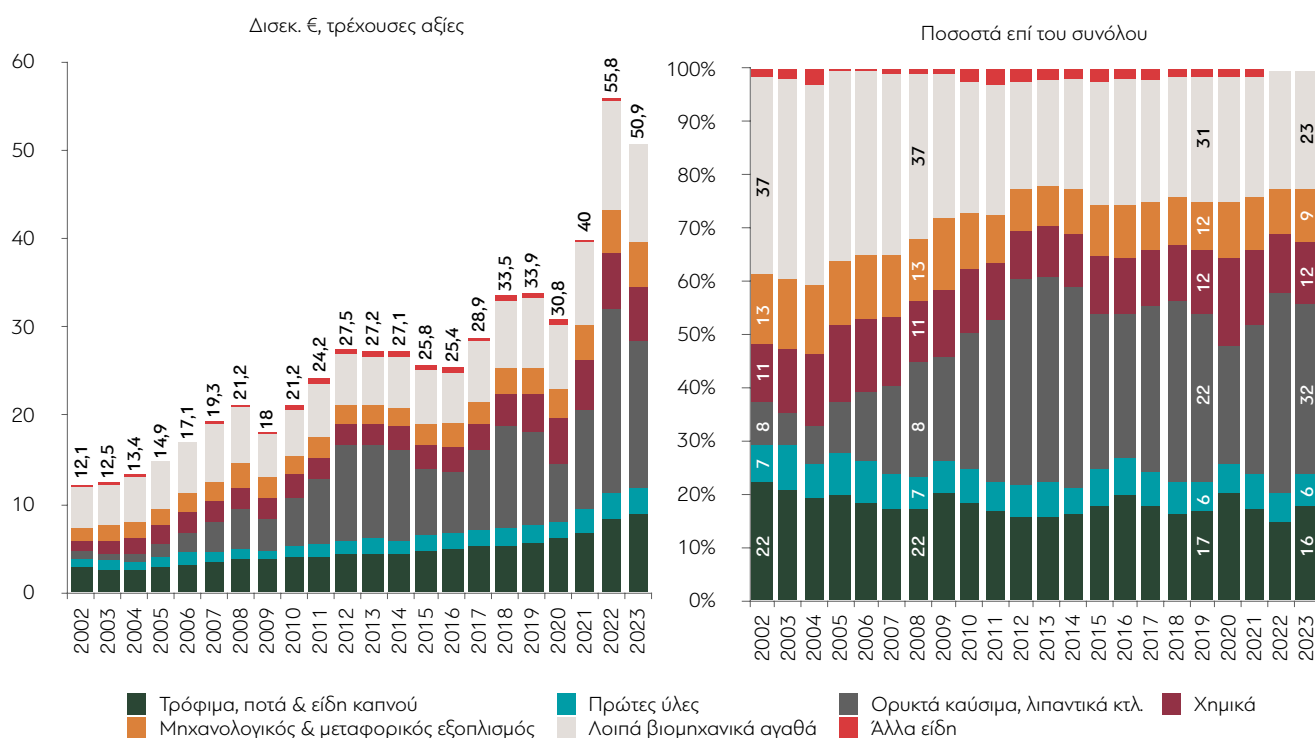
Παρά τη μάλλον αρνητική εικόνα σε επίπεδο πραγματικής αξίας παραγωγής και προστιθέμενης αξίας, τα προϊόντα του ελληνικού ΑΤ παρουσιάζουν μια αρκετά θετική δυναμική στις διεθνείς αγορές.

Αν και το μερίδιο των **εξαγωγών «τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού»**, ως προς το σύνολο των ελληνικών εξαγωγών αγαθών, φθίνει (εξαιτίας της μεγάλης προόδου των λοιπών ελληνικών εξαγωγών αγαθών τα τελευταία

⁴ «Οικονομικοί Λογαριασμοί Γεωργίας» της ΕΛΣΤΑΤ ή "Economic Accounts of Agriculture" κατά Eurostat.

χρόνια), η πορεία των εξαγωγών στη συγκεκριμένη κατηγορία αγαθών είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντική, καθώς αυξάνονται σταθερά μετά το 2004, με επιταχυνόμενο μάλιστα ρυθμό. Η πορεία αυτή δεν ανεκόπη ούτε κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όταν οι διεθνείς εφοδιαστικές αλυσίδες και το διεθνές εμπόριο διαταράχθηκαν πάρα πολύ έντονα.

Γράφημα 6. Εξαγωγές αγαθών

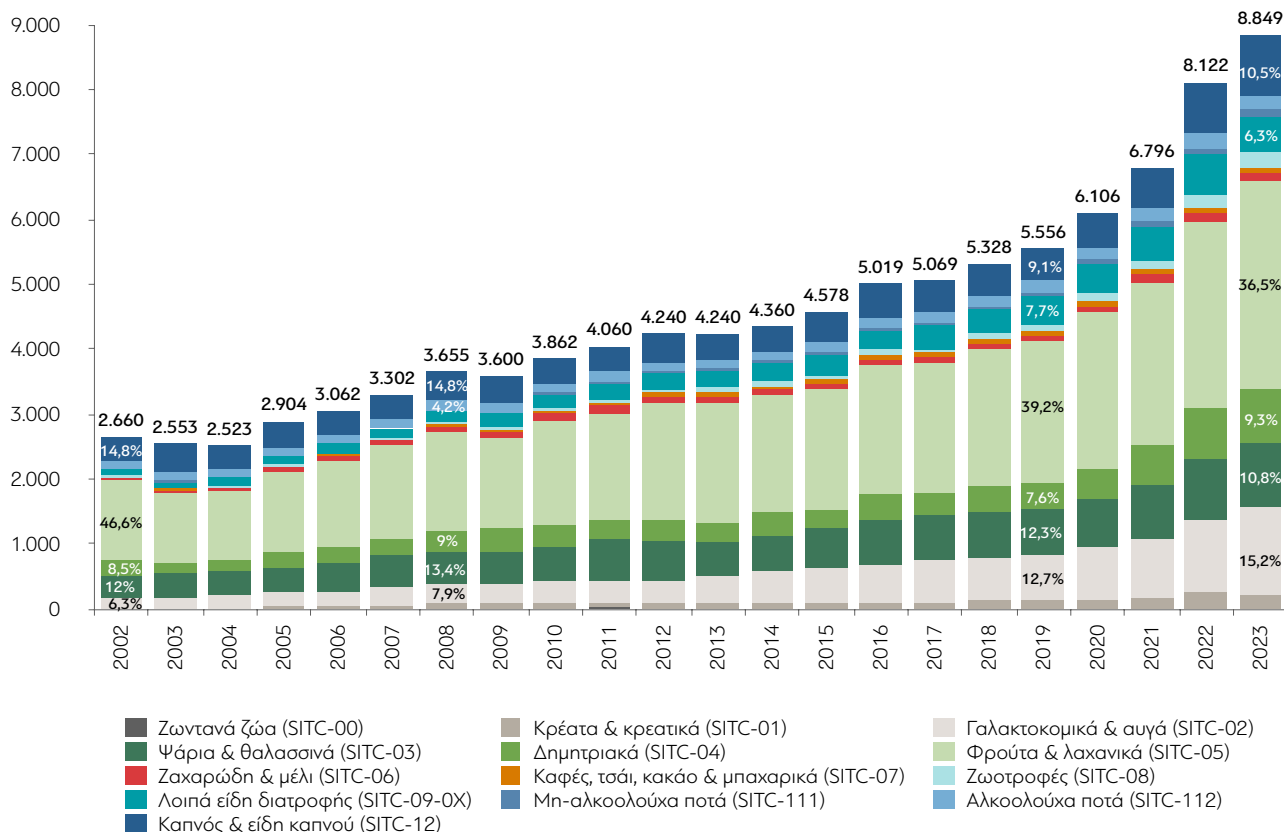

Πηγή: Eurostat

Πιο αναλυτικά, οι συνολικές εξαγωγές «τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού» ξεπέρασαν το 2023 τα €8,8 δισεκ., αυξημένες κατά 9% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Κατά την περίοδο 2005-2019 διατήρησαν μια μέτρια αυξητική τάση, με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης στο 5,4%, ενώ κατά την περίοδο 2020-2023 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης ξεπέρασε το 12,3%.

Όσον αφορά στην εσωτερική διάρθρωση των εξαγωγών «τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού», το μεγαλύτερο μέρος τους αποτελείται από φρούτα και λαχανικά (με μερίδιο που το 2023 ήταν στο 36,5%), τα οποία ακολουθούνται από τα γαλακτοκομικά και αυγά (μερίδιο 15,2%), με τα ψάρια και θαλασσινά, τον καπνό και τα προϊόντα του, και τα δημητριακά να κατέχουν τις επόμενες θέσεις (10,8%, 10,5% και 9,3%, αντίστοιχα). Μεταξύ αυτών, τα δημητριακά παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη δυναμική αύξησης (95% αύξηση από το 2019) και ακολουθούν τα γαλακτοκομικά και αυγά (90,7%, αντίστοιχα).

Γράφημα 7. Εξαγωγές τροφίμων, ποτών & ειδών καπνού (εκατ. € σε τρέχ. αξίες & % επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat

Ασφαλώς, τα «τρόφιμα, ποτά και είδη καπνού» δεν αποτελούν μόνο προϊόντα του ΑΤ, αλλά αντιθέτως περιλαμβάνουν και περαιτέρω κατεργασμένα προϊόντα, από τους αντίστοιχους κλάδους της μεταποίησης. Όμως, η ανάλυσή τους παραμένει σχετική με τον Αγροτικό Τομέα, καθώς ο ελληνικός ΑΤ αποτελεί τη βασική πηγή εισροών στους κλάδους αυτούς, όπως τεκμηριώνεται παρακάτω.

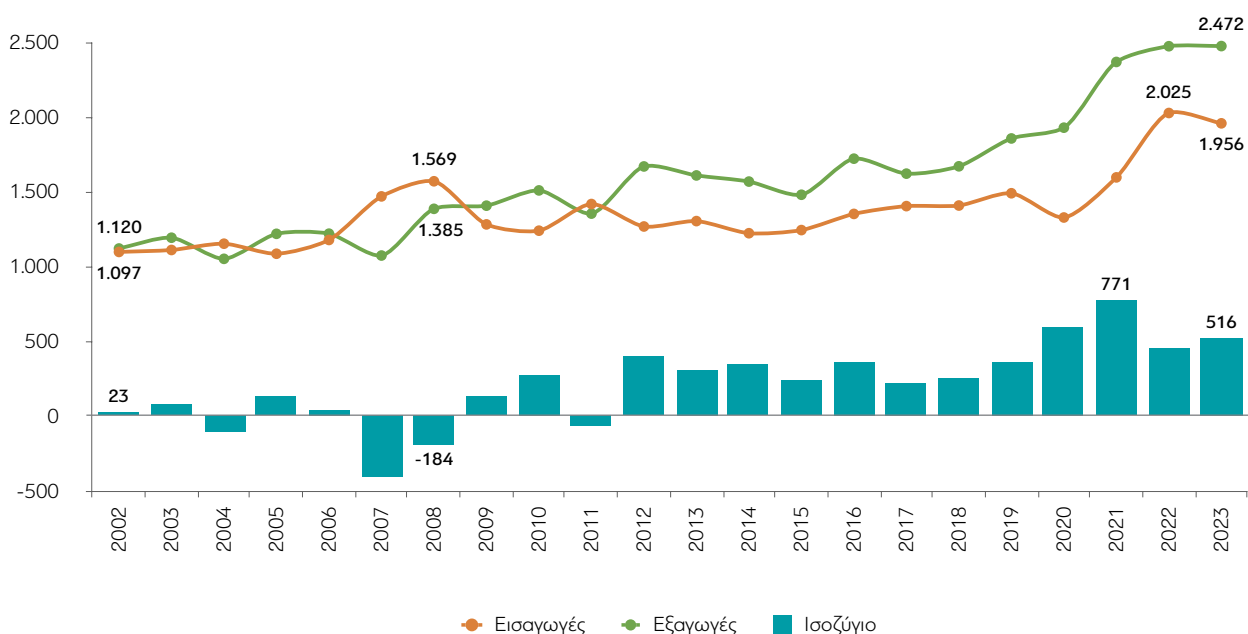
Αν περιοριστούμε στα **αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται από τον ΑΤ** (CRA-A01), αποκαλύπτεται μια αντίστοιχα θετική δυναμική στις εξαγωγές και επιπλέον ένα ιδιαίτερα θετικό συμπέρασμα για τη μέση ανταγωνιστικότητα του ελληνικού ΑΤ.

Οι εξαγωγές προϊόντων του ΑΤ παρουσιάζουν μια αρκετά θετική μακροχρόνια τάση, αν και με σαφώς μεγαλύτερη μεταβλητότητα, με τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης να φτάνει στο 3,9% την περίοδο 2005-2019 και να επιταχύνεται άνω του 7,4% την περίοδο 2020-2023.

Ακόμα σημαντικότερο είναι όμως ότι από το 2012 οι ελληνικές εξαγωγές στα είδη αυτά ξεπερνούν διαρκώς τις αντίστοιχες εισαγωγές και μάλιστα η

διαφορά έχει μια γενική τάση διεύρυνσης. Το επιμέρους εμπορικό ισοζύγιο, δηλαδή στα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται από τον ΑΤ είναι τα τελευταία 12 έτη θετικό. Και μπορεί το γεγονός αυτό για τα πρώτα έτη αυτής της περιόδου να αποδίδεται στη δριμεία οικονομική ύφεση, που σε έναν βαθμό συμπίεσε το εγχώριο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών και την εγχώρια παραγωγή της μεταποίησης, αλλά για τα τελευταία έτη υποδηλώνει μάλλον μια σαφή βελτίωση της συνολικής ανταγωνιστικότητας του ελληνικού ΑΤ στις διεθνείς αγορές.

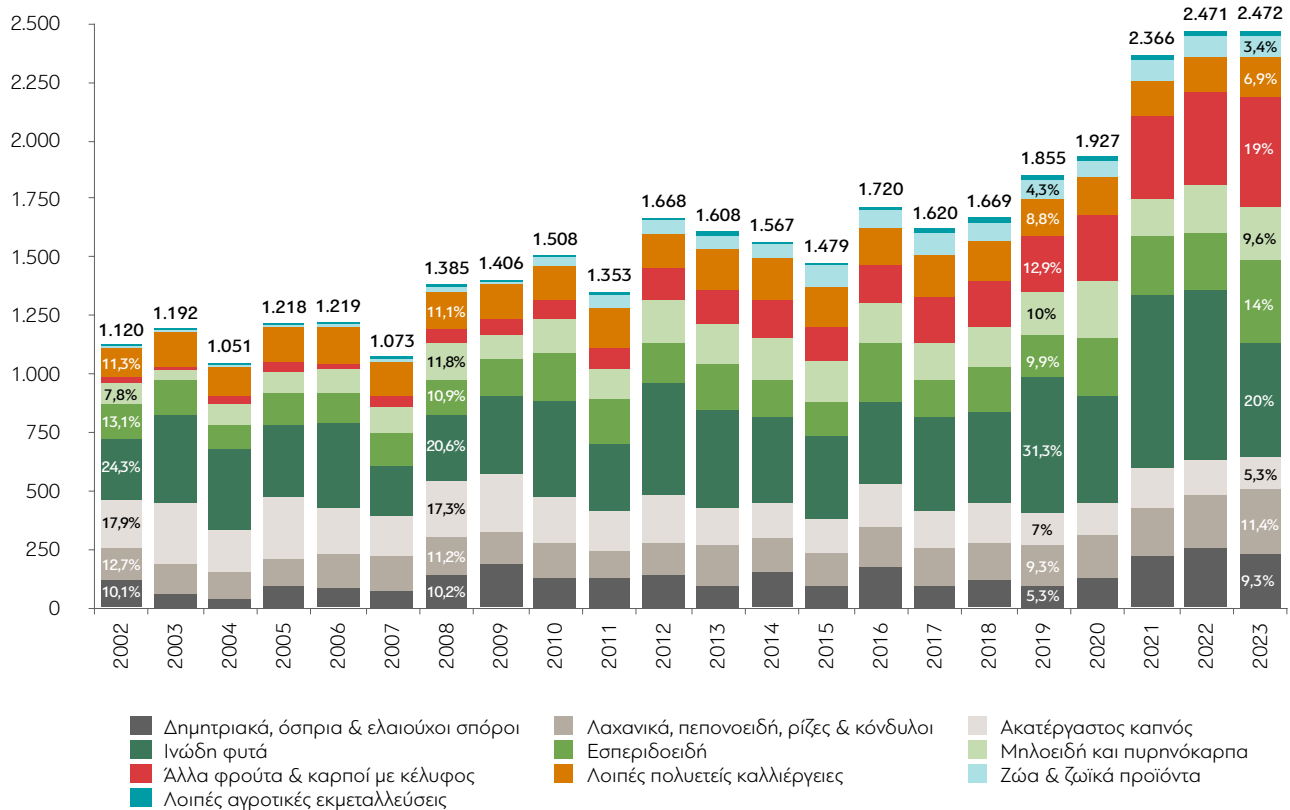
Γράφημα 8. Διεθνές εμπόριο αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CPA-A01, εκατ. €, τρέχ. αξίες)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις

Όσον αφορά στην εσωτερική διάρθρωση των ελληνικών εξαγωγών στα προϊόντα του ΑΤ, πρωταγωνιστούν τα ινώδη φυτά (βαμβάκι, λινάρι, κάνναβη κτλ.) καθώς και τα αγαθά της κατηγορίας «άλλα φρούτα και καρποί με κέλυφος», με μερίδια περί το 1/5. Οι εξαγωγές των μεν πρώτων ήταν δραστικά μειωμένες το 2023, εξαιτίας κυρίως των επιπτώσεων της κακοκαιρίας Daniel στην παραγωγή βαμβακιού, των δε δευτέρων διατηρούν μια συστηματικά αυξητική πορεία τα τελευταία έτη. Σημαντικά μερίδια κατέχουν επίσης τα «λαχανικά, πεπονοειδή, ρίζες και κόνδυλοι», τα «μυλοειδή και πυρηνόκαρπα» φρούτα και τα «δημητριακά, όσπρια και ελαιούχοι σπόροι» (με μερίδια 11,4%, 9,6% και 9,3%, αντίστοιχα).

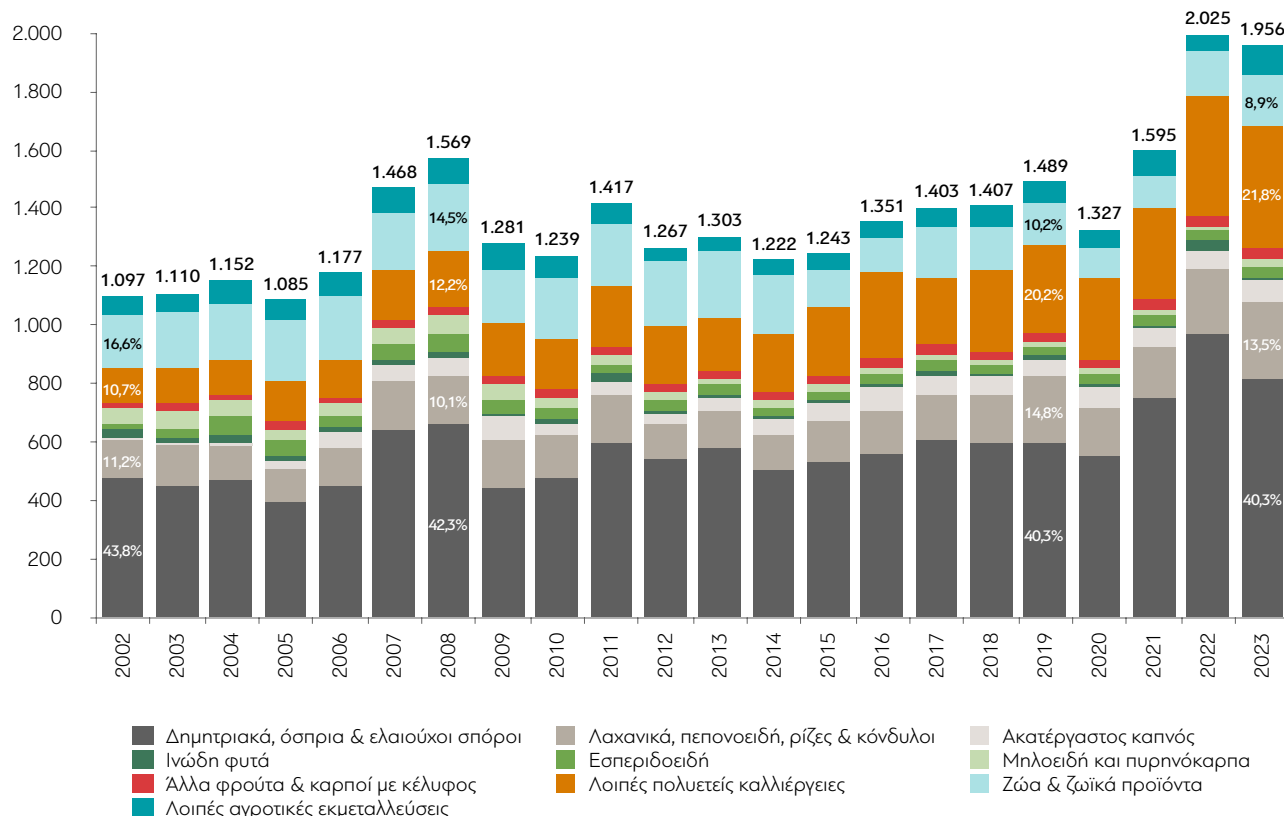
Γράφημα 9. Εξαγωγές αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CRA-A01, εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαNEOσας

Τέλος, σχετικά με την εσωτερική διάρθρωση των εισαγωγών προϊόντων του ΑΤ, η κυριότερη κατηγορία αγαθών που εισάγεται είναι τα «δημητριακά, όσπρια και ελαιούχοι σπόροι», με ένα μερίδιο που κυμαίνεται διαχρονικά περί το 41%. Ακολουθούν οι «λοιπές πολυτελείς καλλιέργειες», οι οποίες έχουν σημαντικά αυξημένη σημασία την τελευταία δεκαετία, και τα «λαχανικά, πεπονοειδή, ρίζες και κόνδυλοι», με μερίδιο 21,8% και 13,5%, αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι δεν είναι απαραίτητο να εισάγονται τα ίδια ακριβώς αγαθά που εξάγονται, ακόμα κι αν ανήκουν στην ίδια κατηγορία.

Γράφημα 10. Εισαγωγές αγαθών & υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα (CPA-A01, εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαNEOσας

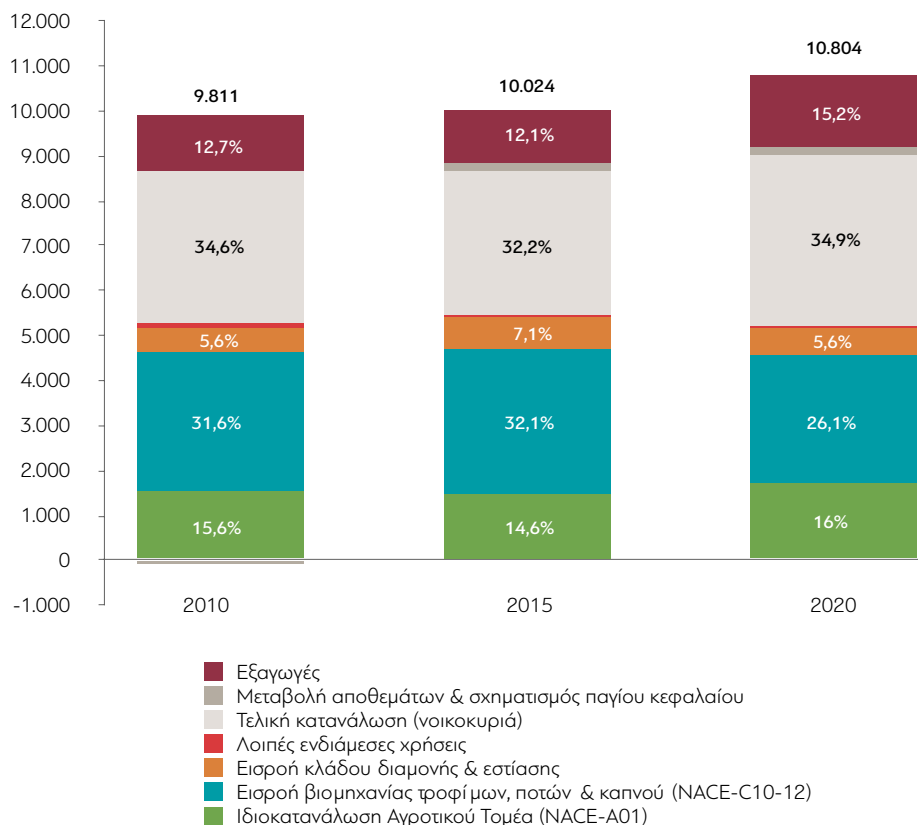
Οι χρήσεις του προϊόντος του Αγροτικού Τομέα

Δεδομένης της ανταγωνιστικότητας που επιδεικνύουν στις διεθνείς αγορές πολλά αγαθά και υπηρεσίες του ελληνικού ΑΤ, είναι μάλλον αναμενόμενο να είναι ακόμα περισσότερο ανταγωνιστικά στην εγχώρια αγορά, είτε αυτή απευθύνεται προς τους τελικούς καταναλωτές, δηλαδή τα νοικοκυριά, είτε σε ενδιάμεσους καταναλωτές.

Από το σύνολο της αξίας των προϊόντων του ΑΤ (CPA-A01), ένα ποσοστό που πλέον ξεπερνάει το 15% οδεύει σε εξαγωγές, με το υπόλοιπο σχεδόν 85% να διατίθεται για εγχώριες χρήσεις. Το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας χρήσης αφορά στην τελική κατανάλωση των νοικοκυριών, η οποία αντιστοιχεί σε λίγο περισσότερο από το 1/3 της συνολικής παραγόμενης αξίας. Ακολουθούν οι εισροές της βιομηχανίας τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού (με ένα μερίδιο περί το 26% επί της συνολικής αξίας παραγωγής), οι ενδιάμεσες αναλώσεις του ίδιου του ΑΤ (16%) και οι εισροές της διαμονής και εστίασης (5,6%).

Γράφημα 11. Χρήσεις των προϊόντων του Αγροτικού Τομέα*
(εκατ. €, % επί του συνόλου)

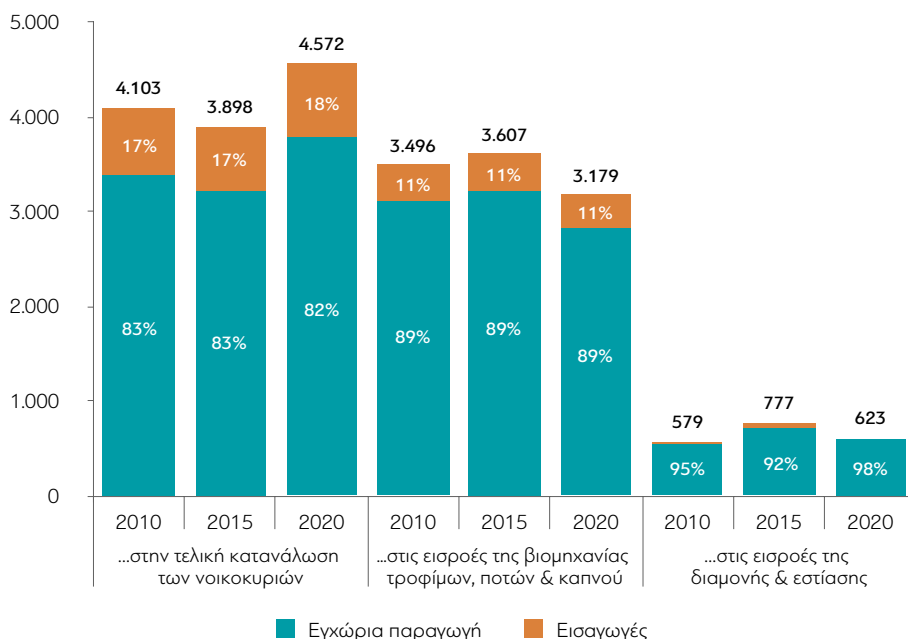
* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): "CRA-A01".

Πηγή: Eurostat (Use Table), επεξεργασία διαNEΟσις.

Συνεπώς, οι τρεις κυριότεροι εγχώριοι χρήστες των αγαθών και υπηρεσιών που παράγει ο ΑΤ (εξαιρουμένου του ιδίου) είναι τα νοικοκυριά, η βιομηχανία τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού και –σε αρκετά μικρότερο βαθμό– ο κλάδος της διαμονής και εστίασης. Σε τι βαθμό, όμως, οι τρεις αυτοί χρήστες ικανοποιούν την ανάγκη τους για προϊόντα του ΑΤ από τους εγχώριους παραγωγούς;

Η απάντηση φαίνεται στο **Γράφημα 12**. Διαχρονικά, περισσότερο από το 82% της τελικής κατανάλωσης αυτών των προϊόντων, περίπου το 89% των σχετικών εισροών της βιομηχανίας τροφίμων, ποτών και καπνού, και περισσότερο από το 92% των σχετικών εισροών της διαμονής και εστίασης είναι εγχώριας παραγωγής. Συνεπώς, ο εγχώριος ΑΤ αφενός τροφοδοτεί τη συντριπτική πλειονότητα των σχετικών αναγκών των νοικοκυριών και αφετέρου αποτελεί τη βάση για δύο άλλους, αρκετά σημαντικούς, κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Γράφημα 12. Πηγές προϊόντων Αγροτικού Τομέα* ... (εκατ. €, % επί του συνόλου)

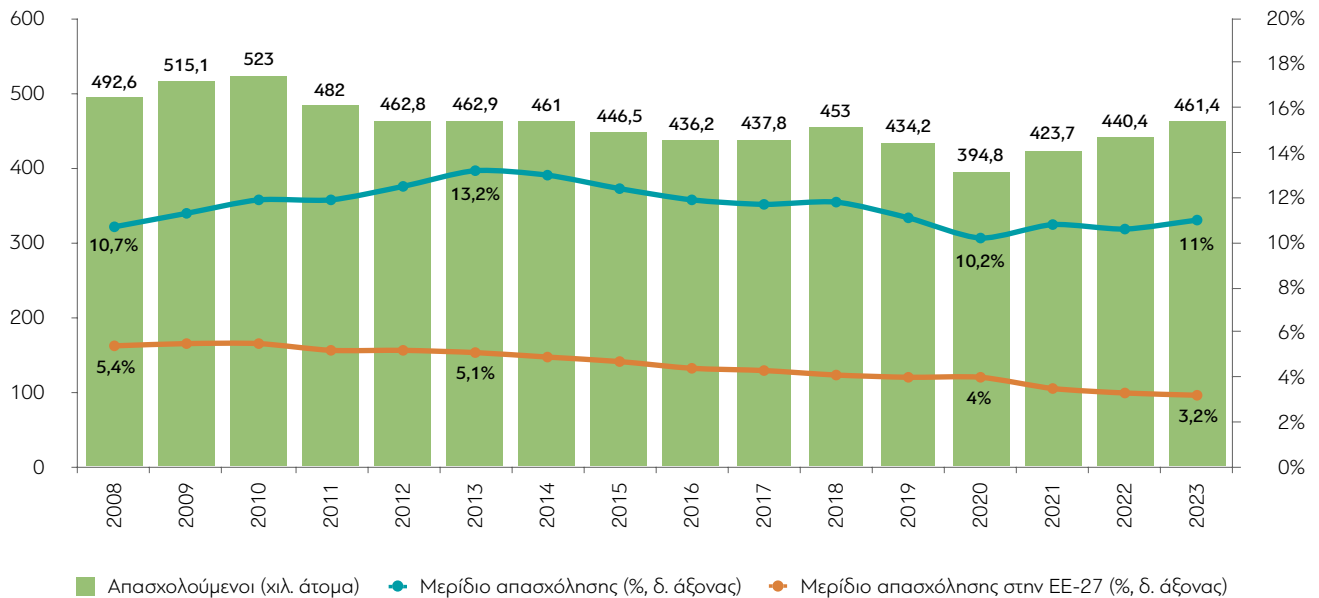
* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): "CPA-A01".
Πηγή: Eurostat (Use Table), επεξεργασία διαINEOσας.

Η απασχόληση στον Αγροτικό Τομέα

Τέλος, όσον αφορά στην απασχόληση του ΑΤ στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, το 2023 απασχολήθηκαν στον τομέα αυτόν περισσότερα από 461 χιλ. άτομα, σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.⁵ Το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης της οικονομίας, που χρησιμοποιήθηκε από τον ΑΤ, έφτασε το 2023 στο 11%.

⁵ Δηλαδή, σε όρους υποθετικών απασχολούμενων, πλήρους απασχόλησης καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Δεδομένης της μεγάλης εποχικότητας στον ΑΤ (κυρίως στη γεωργία), σημαντικός αριθμός απασχολούμενων δεν παρέχει υπηρεσίες όλο το έτος. Συνεπώς, ο συνολικός αριθμός απασχολούμενων είναι σημαντικά μεγαλύτερος.

Γράφημα 13. Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα (ετήσια ισοδύναμη απασχόληση)

Πηγή: Eurostat (Labor Force Survey), επεξεργασία διαNEΟσις.

Τα τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένα μετά το 2020, η απασχόληση στον ΑΤ και το μερίδιό της έχουν αυξητική τάση (ισχυρή στην απασχόληση και ήπια στο μερίδιο), αντιστρέφοντας την προγενέστερη καθοδική πορεία. Η αύξουσα τάση στο μερίδιο απασχόλησης στον ΑΤ σε συνδυασμό με το ήδη πολύ υψηλό επίπεδό της (είναι πολύ ενδεικτική η αντιπαράθεση με την πορεία του μέσου μεριδίου απασχόλησης του ΑΤ στην ΕΕ-27, που παρίσταται στο **Γράφημα 13**), αποτελούν εστία προβληματισμού.

Καθώς η παγκόσμια αγροτική παραγωγή ενσωματώνει ολοένα και πιο σύγχρονη τεχνολογία, η οποία περιλαμβάνει περισσότερο/ποιοτικότερο φυσικό κεφάλαιο, καλύτερες μεθόδους παραγωγής, πιο αποδοτικές εισροές (σπόροι, λίπανση, φυτοπροστασία, ζωοτροφές, φάρμακα κτλ.) και καλύτερη διαχείριση των καλλιεργειών και του εδάφους, το μερίδιο του παγκόσμιου πληθυσμού που χρειάζεται να απασχολείται στην αγροτική παραγωγή –για να τροφοδοτεί τον υπόλοιπο πληθυσμό– γίνεται ολοένα και μικρότερο. Η βελτίωση της τεχνολογίας και η αύξηση της παραγωγικότητας στον ΑΤ «έσπασαν» την παγίδα του Μάλθους,⁶ επιτρέποντας στο μερίδιο

⁶ Ο Τόμας Ρόμπερτ Μάλθους (1766-1834) ήταν Άγγλος κληρικός και λόγιος, που ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, με τους τομείς της πολιτικής οικονομίας και της δημογραφίας. Η προσπάθειά του να εξηγήσει την πορεία και τις διακυμάνσεις του πληθυσμού έμεινε γνωστή ως «μαλθουσιανός νόμος του πληθυσμού». Σύμφωνα με αυτόν, καθώς ο πληθυσμός τείνει να αυξάνεται εκθετικά ενώ η δυνατότητα παραγωγής τροφίμων (και άλλων πόρων) αυξάνεται γραμμικά, κάθε φορά που το επίπεδο του πληθυσμού ξεπερνά τις απαραίτητες παραγωγικές ικανότητες τροφοδοσίας του, προκύπτει ένα φαινόμενο δραματικής μείωσης του βιοτικού επιπέδου που οδηγεί σε λιμούς, πολέμους και μείωση του ρυθμού των γεννήσεων, τα οποία επαναφέρουν –βίαια– τον πληθυσμό υπό τα όρια που ορίζουν οι παραγωγικές ικανότητες. Αυτή ακριβώς η κατάσταση ονομάζεται «παγίδα του Μάλθους» ή «μαλθουσιανή καταστροφή» ή «μαλθουσιανή κρίση».

απασχόλησης του ΑΤ παγκοσμίως να καταστεί διαχρονικά μειούμενο. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται την απελευθέρωση ανθρωπίνων πόρων, οι οποίοι, μετακινούμενοι σε άλλους τομείς, δημιουργούν οικονομική –και περαιτέρω τεχνολογική– ανάπτυξη.

Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα γιατί δεν συμβαίνει το ίδιο στην Ελλάδα και γιατί η Ελλάδα δεν ακολουθεί μια πορεία πιο κοντά στο μέσο όρο των ομολόγων της στην ΕΕ. Σημειώνεται ότι το σημαντικά υψηλότερο μερίδιο απασχόλησης στον ΑΤ στην Ελλάδα έναντι της ΕΕ δεν μπορεί να αιτιολογηθεί πλήρως από τη σχετικά μεγαλύτερη συμμετοχή του ΑΤ στην ελληνική οικονομία (εν συγκρίσει με την ΕΕ), καθώς στον ΑΤ της Ελλάδας χρησιμοποιείται 3,2 φορές μεγαλύτερο μερίδιο απασχόλησης για να παραχθεί ένα 2,4 φορές μεγαλύτερο μερίδιο ΑΠΑ.

Πίνακας 1. Μετρικοί δείκτες απασχόλησης & παραγωγικότητας του Αγροτικού Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27

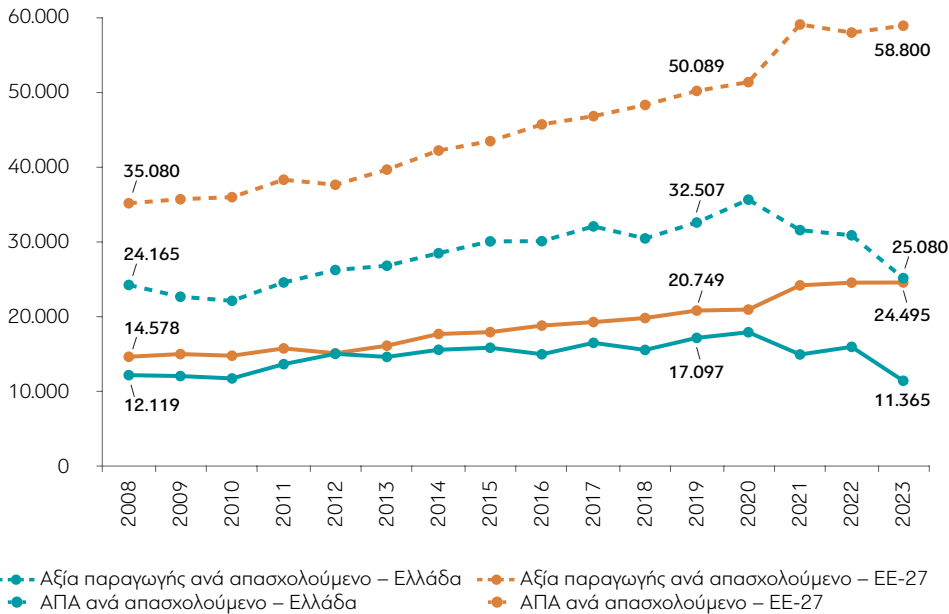
	Ελλάδα	ΕΕ-27
Απασχολούμενοι (άτομα, ισοδύναμη ετήσια απασχόληση), 2022	440.400	6.794.000
Μερίδιο απασχόλησης (%), 2022	10,6%	3,3%
Μερίδιο ΑΠΑ (%), 2022	3,8%	1,5%
Χρησιμοποιούμενη έκταση ανά απασχολούμενο (εκτάρια), 2020*	7,15	19,9
Αξία παραγωγής ανά απασχολούμενο (€), 2022	26.085	57.884
ΑΠΑ ανά απασχολούμενο (€), 2022	13.465	24.477

* Τελευταία διαθέσιμα στοιχεία χρησιμοποιούμενης έκτασης.

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις

Μία πρώτη ενδεχόμενη απάντηση θα ήταν ότι ο ΑΤ στην Ελλάδα έχει ίσως πολύ ισχυρή δυναμική, προσφέρει αυξημένες ευκαιρίες απασχόλησης και υψηλότερες αμοιβές, με αποτέλεσμα να προσελκύει περισσότερους απασχολούμενους και να αναπτύσσεται ταχέως. Από τα ήδη παρουσιασθέντα στοιχεία, είναι σαφές ότι αυτό δεν αποτελεί πραγματικότητα. Αντιθέτως, η αξία παραγωγής και η ΑΠΑ, ανά απασχολούμενο, είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα μέσα επίπεδα στην ΕΕ και, μάλιστα, η απόκλιση είναι έντονα διευρυνόμενη τα τελευταία χρόνια (τα μεν ελληνικά επίπεδα παρουσιάζουν ισχυρή πτωτική τάση, τα δε μέσα επίπεδα της ΕΕ-27 διατηρούν τουλάχιστον τη συνήθη αυξητική τους τάση).

Γράφημα 14. Αξία παραγωγής & ΑΠΑ ανά απασχολούμενο* στον Αγροτικό Τομέα (€, ίσες αγοραστικές δυνάμεις σε σταθερές αξίες 2015**)

* Σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.

** Όλες οι εμφανιζόμενες χρηματικές αξίες έχουν μετασχηματιστεί, ώστε να αντικατοπτρίζουν τη μέση αγοραστική δύναμη του ευρώ στην ΕΕ-27 το 2015.

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις

Η πραγματική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα είναι η σημαντικά χαμηλότερη μέση παραγωγικότητα της εργασίας και του εδάφους στον ελληνικό ΑΤ, σε σχέση με τους ΑΤ στην ΕΕ, και η δυσκολία της να μεγεθυνθεί με τουλάχιστον ισοδύναμους ρυθμούς. Αυτά, με τη σειρά τους, οφείλονται σε ένα ευρύ πεδίο προβλημάτων και αδυναμιών. Κάποια από τα εν λόγω προβλήματα και αδυναμίες αποτελούν καθολικά ζητήματα για ολόκληρη την ελληνική οικονομία (ζητήματα, όπως η περιορισμένη διαθεσιμότητα πόρων για επενδύσεις, η πολύ μικρή επιχειρηματικότητα και το μεγάλο μερίδιο επιχειρηματικότητας ανάγκης, η υστέρηση στην υιοθέτηση νεότερων και σύγχρονων τεχνολογιών και η χαμηλή ένταση δραστηριοτήτων Έρευνας & Ανάπτυξης, η κακή σύνδεση εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας, η υπερφορολόγηση, η περιορισμένη εγχώρια αγορά κ.ά.). Κάποια άλλα ζητήματα, όμως, αφορούν ειδικά τον ΑΤ στην Ελλάδα: και σε αυτά επικεντρώνεται η επόμενη ενότητα.

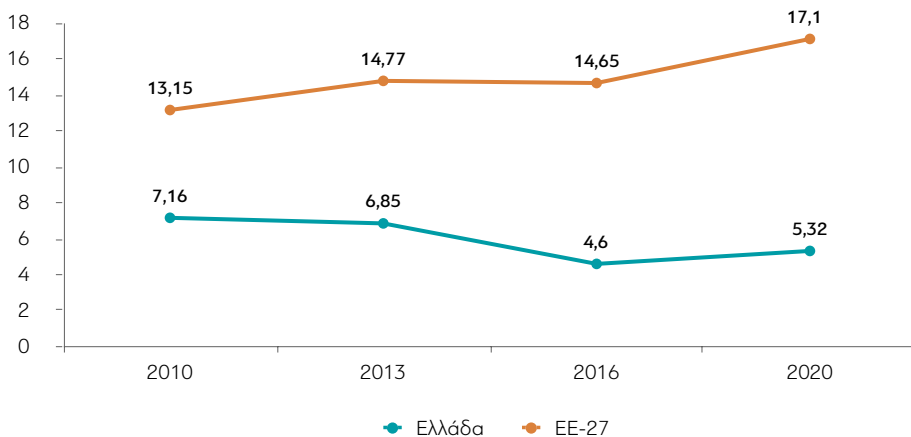
Κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα

1. Πολύ μικρές και κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα του ελληνικού ΑΤ είναι η σημαντικά μικρή έκταση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων σε συνδυασμό, μάλιστα, με τον υψηλό βαθμό κατακερματισμού τους. Δεδομένου ότι η ένταση φυσικού κεφαλαίου που χρησιμοποιεί, διεθνώς, η αγροτική παραγωγή αυξάνεται ραγδαία, η μικρή μέση χρησιμοποιούμενη έκταση δεν επιτρέπει την αξιοποίηση των αυξανόμενων οικονομιών κλίμακος που προκύπτουν από την αύξηση του σταθερού κόστους. Αντίθετα, λειτουργεί στρεβλωτικά, περιορίζοντας τα οφέλη που προκύπτουν από τον σταδιακό εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων ανά αγροτική εκμετάλλευση, κάτι που οδηγεί σε μια παγίδα, αφενός περιορισμένου και πεπαλαιωμένου φυσικού κεφαλαίου και αφετέρου χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας και της έκτασης, για το σύνολο του κλάδου.

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της «Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων» της ΕΛΣΤΑΤ, το 2020 η μέση χρησιμοποιούμενη έκταση των ελληνικών αγροτικών μονάδων ξεπερνούσε οριακά τα 5,3 εκτάρια (53 στρέμματα), μέγεθος που, αν και οριακά αυξημένο από το 2016, παρέμενε κατά 69% χαμηλότερα από την αντίστοιχη μέση έκταση στην ΕΕ-27 (17,1 εκτάρια). Μάλιστα η διαχρονική απόκλιση βαίνει ισχυρά αυξανόμενη, καθώς η ευρωπαϊκή μακροχρόνια τάση είναι σαφώς αυξητική (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης 2,7%, στο διάστημα 2010-2020), ενώ η ελληνική είναι σαφώς καθοδική (-2,9%, αντίστοιχα).

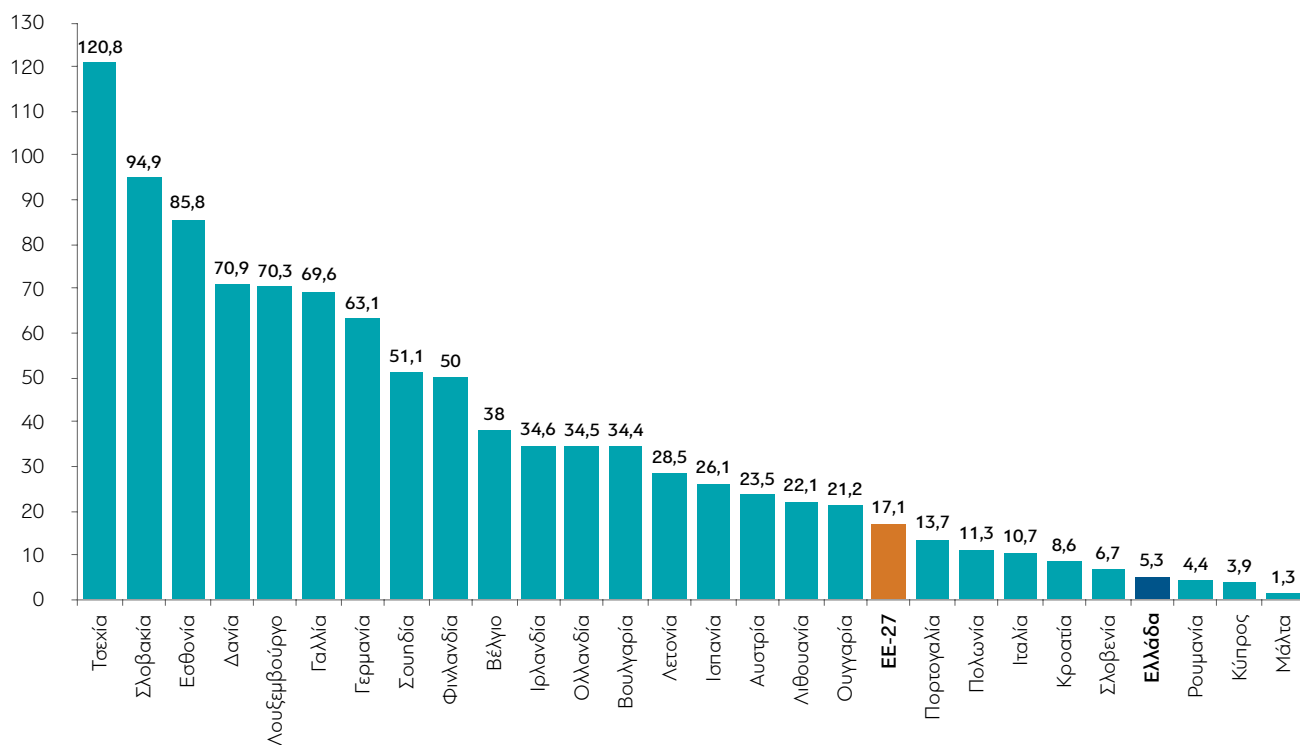
Γράφημα 15. Εξέλιξη μέσης έκτασης ανά αγροτική εκμετάλλευση (εκτάρια), σε Ελλάδα και ΕΕ-27

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Συγκριτικά με το σύνολο των μελών της ΕΕ, η Ελλάδα κατέχει την τέταρτη κατά σειρά μικρότερη μέση χρησιμοποιούμενη έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση, μετά από τη Μάλτα, την Κύπρο και τη Ρουμανία. Ποσοτικά, δε, βρίσκεται σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο από τους κύριους αγροτικούς ανταγωνιστές της (Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, Γερμανία και Πολωνία).

Γράφημα 16. Μέση έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση (εκτάρια) στην ΕΕ, 2020

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις

Η πολύ μικρή μέση αγροτική έκταση οφείλεται στο γεγονός ότι σχεδόν τα 3/4 των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα (συγκεκριμένα, το 74,1%) καλύπτουν έκταση μικρότερη από 5 εκτάρια, ενώ σχεδόν το 95% του συνόλου τους καταλαμβάνει εκτάσεις μικρότερες από 20 εκτάρια, μεγέθη εξαιρετικά μικρά για τις σύγχρονες συνθήκες παραγωγής.

Ακόμα και σε επίπεδο χρησιμοποιούμενης έκτασης (πώς μοιράζεται, δηλαδή, η συνολική ελληνική ενεργή αγροτική γη), η εικόνα δεν είναι καλύτερη. Λιγότερο από 30% της συνολικής χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης στην Ελλάδα κατανέμεται σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις με έκταση τουλάχιστον 30 εκταρίων, ενώ οι μονάδες άνω των 50 εκταρίων καταλαμβάνουν μόλις το 16,2%. Τα αντίστοιχα μέσα μερίδια στην ΕΕ-27 είναι αρκετές φορές πολλαπλάσια (76,5% χρησιμοποιείται από εκμεταλλεύσεις άνω των 30 εκταρίων και 67,7% από εκμεταλλεύσεις άνω των 50).

Πίνακας 2. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά αριθμό διαχειριστών και χρησιμοποιούμενη αγροτική γη, 2020

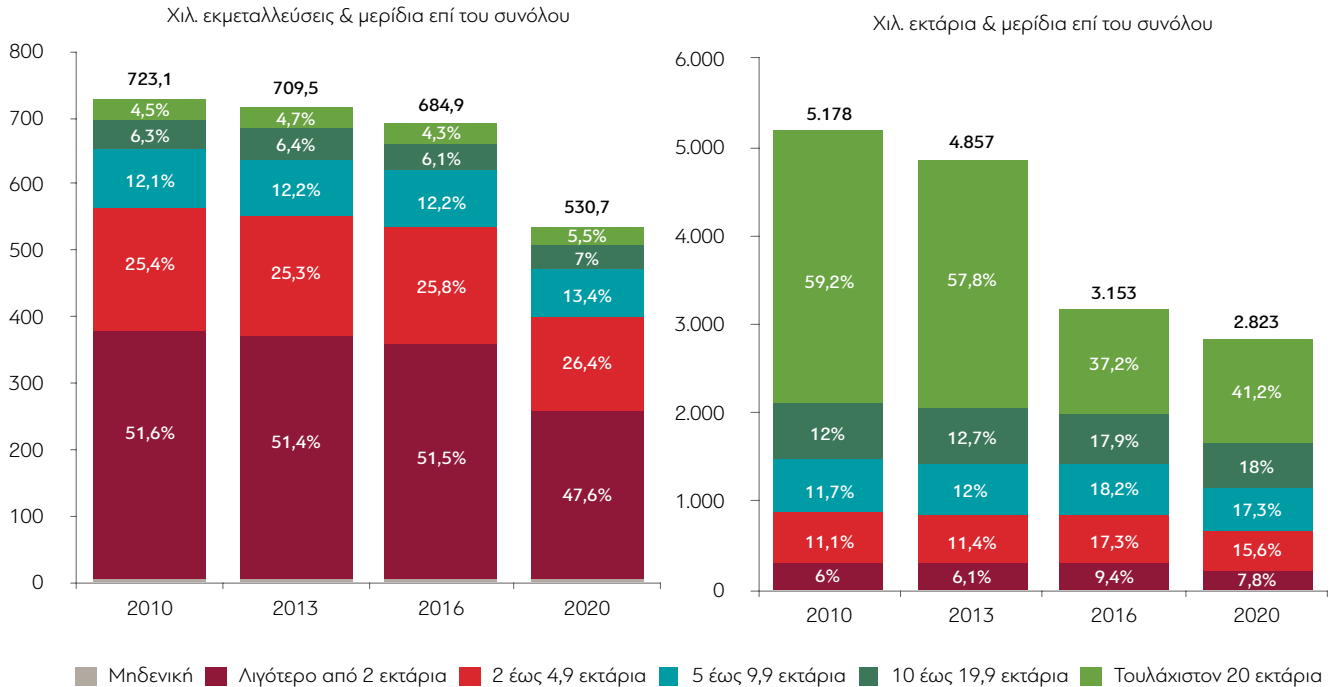
Έκταση εκμετάλλευσης (εκτάρια)	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση (utilized agricultural area)		
	#	%	% ΕΕ-27	# (εκτάρια)	%	% ΕΕ-27
Μηδενική	5.390	1	1,4	–	–	–
Λιγότερο από 2	247.350	46,6	41,2	221.050	7,8	1,9
2 έως 4,9	140.230	26,4	21,2	439.520	15,6	3,9
5 έως 9,9	71.080	13,4	12,4	489.390	17,3	5,1
10 έως 19,9	37.250	7	8,7	508.680	18	7,1
20 έως 29,9	13.460	2,5	3,8	323.680	11,5	5,4
Τουλάχιστον 30	15.930	3	11,4	840.560	29,8	76,5
Σύνολο	530.680	100	100	2.822.880	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Παρατηρώντας τη διαχρονική εξέλιξη της διάρθρωσης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και της χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης ανάλογα με την έκταση κάθε εκμετάλλευσης, γίνεται σαφές ότι η φθίνουσα τάση της μέσης χρησιμοποιούμενης έκτασης οφείλεται κατ' αρχάς στη σημαντική μείωση της συνολικής χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης κατά 45,5% στο διάστημα 2010-2020 (με το κυριότερο μέρος της να λαμβάνει χώρα στο διάστημα 2013-2016: κατά 35%), μεταβολή σχεδόν διπλάσια της αντίστοιχης μείωσης στο πλήθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων (κατά 26,6%).

Γράφημα 17. Εξέλιξη διάρθρωσης αγροτικών εκμεταλλεύσεων & αγροτικής γης, ανά μέγεθος έκτασης

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Επιπλέον, όμως, η μείωση της χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης δεν ήταν καθόλου οριζόντια ως προς το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Αντίθετα, σχεδόν το 90% της συνολικής μείωσης στο διάστημα 2013-2016 αφορούσε στις αγροτικές μονάδες μεγέθους τουλάχιστον 100 εκταρίων, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επιδείνωση της κατανομής των εκτάσεων στον ελληνικό ΑΤ.

Το πρόβλημα του λεγόμενου «μικρού και κατακερματισμένου κλήρου» αποτελεί αποτέλεσμα πολλών και αλληλοεπηρεαζόμενων επιμέρους παραγόντων. Κατ' αρχάς, η ίδια η γεωγραφική μορφολογία της Ελλάδας, με τις εκτεταμένες ορεινές εκτάσεις και με τον περιορισμένο αριθμό και μέγεθος των πεδινών της εκτάσεων δεν ευνοεί τη δημιουργία μεγάλων αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Δεύτερον, το πρόβλημα της μικρής μέσης χρησιμοποιούμενης έκτασης δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το γενικότερο μοντέλο της επιχειρηματικότητας στη χώρα μας. Η κυριαρχία των μικρο-επιχειρήσεων (έως 9 εργαζόμενοι)⁷ και των οικογενειακών επιχειρήσεων και η εκτεταμένη επιχειρηματικότητα ανάγκης –αντί ευκαιρίας– χαρακτηρίζουν εν πολλοίς και την αγροτική

⁷ Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2024 SME Country Fact Sheet), συνιστούν το 94,7% των ελληνικών επιχειρήσεων, απασχολούν το 48,6% της συνολικής απασχόλησης και παράγουν το 34,7% της συνολικής ελληνικής ΑΠΑ.

επιχειρηματικότητα. Ο ελληνικός ΑΤ απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από μικρές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες δεν έχουν δυνατότητα υιοθέτησης μιας πραγματικά επιχειρηματικής οργανωτικής δομής, με αποτέλεσμα να περιορίζονται δραστικά –από το μέγεθός τους και τον οικογενειακό χαρακτήρα τους– ως προς τις δυνατότητές τους για οικονομική μεγέθυνση και διάθεση σε διεθνείς αγορές. Επιπλέον, ο ελληνικός ΑΤ χαρακτηρίζεται από μια πολυδραστηριότητα, με τους επαγγελματίες του χώρου να απασχολούνται είτε με πολλές ακόμα δευτερεύουσες δραστηριότητες είτε με άλλες κύριες δραστηριότητες (με την αγροτική παραγωγή να είναι δευτερεύουσα).

Ένας πολύ ισχυρός παράγοντας που συνέβαλε στη δημιουργία μικρών και διεσπαρμένων αγροτεμαχίων στην Ελλάδα είναι το κληρονομικό δίκαιο, το οποίο επέτρεψε επί δεκαετίες είτε μια ατέρμονη, αλληπάλληλη κατάτμηση της αγροτικής γης σε μικρο-ιδιοκτησίες (εκτός κάποιων εξαιρέσεων)⁸ είτε έναν επίσης ατέρμονο και αλληπάλληλο, εξ αδιαιρέτου διαμοιρασμό της αγροτικής γης σε έναν μη-πρακτικό αριθμό συνιδιοκτητών.⁹ Ήδη, από τον πρώτο αγροτικό Νόμο (Ν. 1072/1917) είχε διαγνωστεί η ανάγκη περιορισμού του κατακερματισμού των αγροτικών εκτάσεων, όμως η Μικρασιατική Καταστροφή στη συνέχεια ανέτρεψε αυτή την προτεραιότητα. Η αντιμετώπιση του υπέρμετρου κατακερματισμού της αγροτικής γης επανήλθε στο προσκήνιο με το Σύνταγμα του 1952, το οποίο επέτρεπε για πρώτη φορά το μέτρο του αναδασμού (άρθρο 104). Όμως, η χρήση του δραστικού αυτού μέσου ήταν μάλλον περιορισμένη¹⁰ και, εκ του αποτελέσματος, ανεπαρκής, ενώ πρόδηλη ήταν η απουσία μέτρων προστασίας από τον εκ νέου κατακερματισμό.

Τέλος, στους παραπάνω παράγοντες θα πρέπει να προστεθούν η ανεπαρκής χωρική οργάνωση της χρήσης του εδάφους, η πολύ μικρή φορολόγηση της ιδιοκτησίας αγροτικών εκτάσεων, καθώς και η στρεβλή αντίληψη της αγροτικής γης ως στοιχείο «κληρονομιάς των προγόνων», αντί για στοιχείο παραγωγής. Η ολοκλήρωση του χαρακτηρισμού όλων των κατάλληλων εκτάσεων ως γεωργικών/αγροτικών θα επιτρέψει τον καθορισμό συγκεκριμένων επιτρεπτών χρήσεων γης για αυτές,¹¹ καθώς και τη θεσμική αναγνώριση

8 Όπως η απαγόρευση κατάτμησης που ίσχυε για τα κληροτεμάχια έως το 2012· η απαγόρευση κατάτμησης τεμαχίων αναδασμού, σε κάποιες περιπτώσεις· και η απαίτηση ειδικής άδειας για την κατάτμηση των αγροτικών γαιών που χαρακτηρίζονται ως «υψηλής παραγωγικότητας», από το 1998 (άρθρο 56 του Ν. 2637/1998).

9 Ήτοι έναν αριθμό συνιδιοκτητών που, αφενός δεν επιτρέπει την ίδια την αγροτική χρήση ενός αγροτεμαχίου από τους συνιδιοκτήτες, αλλά και αφετέρου δυσχεραίνει σημαντικά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη χρήση, τη μίσθωση ή τη μεταβίβασή του, όπως επίσης και την επακόλουθη γραφειοκρατία.

10 Το σωρευτικό άθροισμα των εκτάσεων που τέθηκαν υπό αναδασμό (εκούσιο ή υποχρεωτικό) κατά την περίοδο 1953-2005 είναι μόλις 964 κιλ. εκτάρια.

11 Σημειώνεται ότι, σήμερα, στις αγροτικές γαίες που χαρακτηρίζονται ως «υψηλής παραγωγικότητας» δεν επιτρέπεται καμία άλλη δραστηριότητα πέραν της γεωργικής εκμετάλλευσης και της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από σταθμούς ΑΠΕ (άρθρο 56 του Ν. 2637/1998, με τις τρέχουσες τροποποιήσεις). Ενδεχομένως, χρειάζεται να επανεξεταστεί η σκοπιμότητα χρήσης εκτάσεων υψηλής γεωργικής αξίας για την εγκατάσταση φωτοβολταϊκών συστοικιών, ενόσω περισεύουν χέρρες, βραχώδεις και άλλες μη-αποδοτικά καλλιεργήσιμες εκτάσεις με νότιο προσανατολισμό.

του είδους της αξιοποίησής τους, κάτι που με τη σειρά του θα επιτρέψει τη διακριτή φορολογική αντιμετώπιση (ανάλογα με το αν χρησιμοποιείται για αγροτικό σκοπό ή μη) και άλλες ενδεχόμενες μεθόδους κινητροδότησης.

2. Μεγάλη ηλικία αγροτών

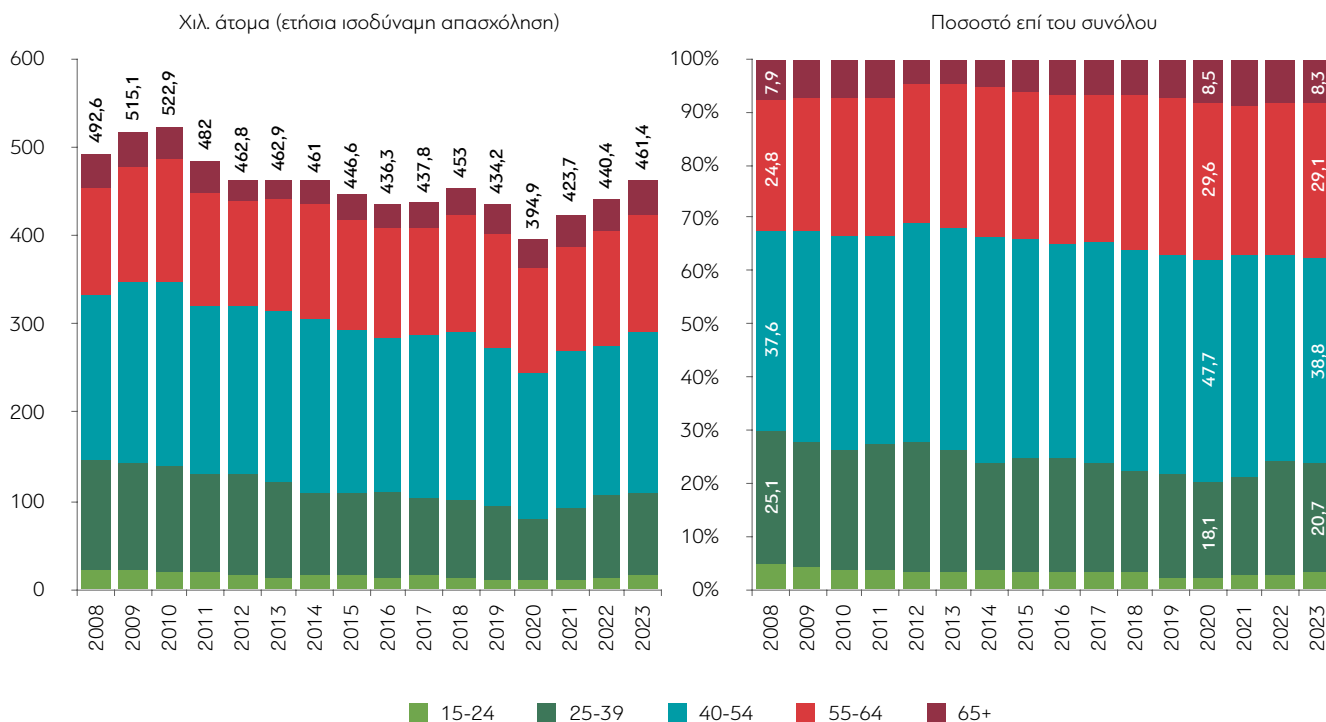
Η αγροτική παραγωγή είχε στο –όχι πολύ μακρινό– παρελθόν πολύ σημαντικότερο μερίδιο στην ελληνική οικονομία. Ενδεικτικά, το 1980 ο ΑΤ είχε μερίδιο που έφτανε στο 25% της συνολικής ελληνικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και απασχολούσε, αντίστοιχα, πολύ πιο σημαντικό μέρος του πληθυσμού. Καθώς ο δευτερογενής και, κυρίως, ο τριτογενής τομέας αναπτύχθηκαν με σημαντικά εντονότερους ρυθμούς, ολοένα και πιο μεγάλο μέρος της απασχόλησης κατευθυνόταν προς αυτούς, κάτι που ενισχυόταν και από τη διαχρονική μείωση της έντασης εργασίας στον αγροτικό τομέα. Δεδομένης της δυσκολίας των επαγγελματιών του ΑΤ να μεταβούν σε άλλους τομείς, οι μεν πρεσβύτεροι παρέμεναν εγκλωβισμένοι σε έναν κλάδο με μειούμενες ανάγκες εργασίας, οι δε νεοεισερχόμενοι αποθαρρύνονταν ακόμα περισσότερο να επιλέξουν τον ΑΤ. Έτσι, προϊόντος του χρόνου, ήταν αναπόφευκτο ο αγροτικός πληθυσμός να γεράσει.

Η μεγάλη ηλικία των αγροτών, η οποία συνήθως συνδυάζεται και με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, δημιουργεί δυσχέρειες στην παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων στην αγροτική παραγωγή, στην κατανόηση των νέων τεχνολογιών και τη δυνατότητα πρακτικής υιοθέτησής τους. Επιπλέον, η μεγάλη ηλικία συνεπάγεται βραχύτερο χρονικό ορίζοντα στη διαδικασία αξιολόγησης μακροχρόνιων αποφάσεων, με αποτέλεσμα μικρότερη διάθεση επένδυσης χρόνου, κόπου και χρημάτων για επιχειρηματική επέκταση (αύξηση κλίμακας παραγωγής), νέο φυσικό κεφάλαιο (εξοπλισμός), νέο ανθρώπινο κεφάλαιο (κατάρτιση) και υιοθέτηση των νέων μεθόδων και τεχνολογιών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των ατόμων ηλικίας έως 39 ετών που απασχολούνταν στον ΑΤ έβαινε σημαντικά μειούμενος έως και το 2020 (έως λίγο περισσότερους από 80 χιλ.), με ρυθμό που υπερέβαινε τον ρυθμό μείωσης του συνόλου των απασχολούμενων. Έτσι, το μερίδιό τους, που το 2008 ήταν 29,7%, έφτασε το 2020 στο 20,3%. Αντίθετα, οι άνω των 55 ετών, αν και μειούμενοι σε απόλυτους αριθμούς, αύξησαν το μερίδιό τους από 32,7% σε 38%.

Από το 2021 όμως, η εξέλιξη των συνολικών απασχολούμενων στον ελληνικό ΑΤ έχει αντιστραφεί, με βασικό παράγοντα ώθησης τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Ενώ το σύνολο των απασχολούμενων στον ΑΤ έχει αυξηθεί κατά 16,8% στο διάστημα 2020-2023, οι απασχολούμενοι έως 39 ετών είχαν μια υπερδιπλάσια μεταβολή: κατά 37,4% (φτάνοντας τους 110 χιλ.). Ως αποτέλεσμα, η τρέχουσα κατανομή των απασχολούμενων στον ΑΤ περιλαμβάνει άτομα ηλικίας ως 39 ετών σε ποσοστό σχεδόν 24%, ενώ οι άνω των 55 αποτελούν το 37,4% του συνόλου.

Γράφημα 18. Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα και τη θήρα (NACE-A01) ανά ηλικία

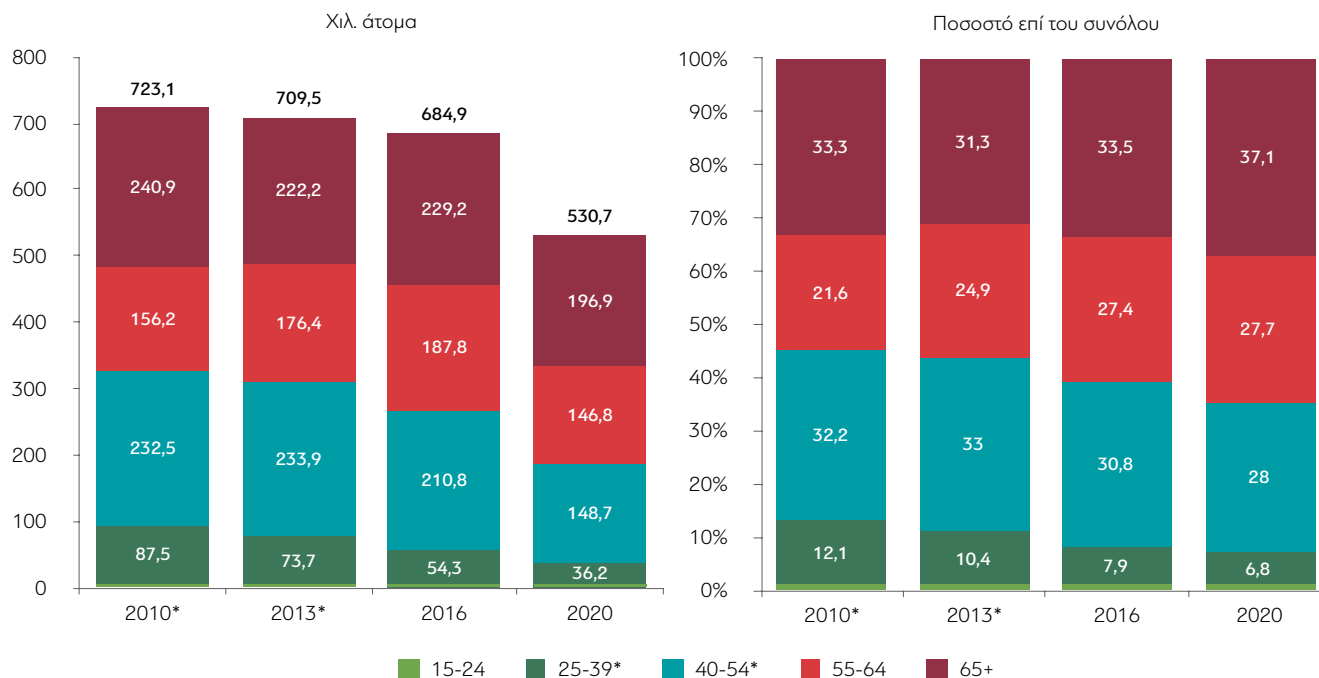
Πηγή: Eurostat (Labor Force Survey), επεξεργασία διαNEΟις.

Το πρόβλημα της γήρανσης είναι σαφώς εντονότερο όταν περιοριστούμε στο επίπεδο των διαχειριστών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, στο οποίο όμως προκύπτουν και οι σημαντικότερες αρνητικές επιδράσεις, δεδομένου ότι εκείνοι είναι που λαμβάνουν τις επιχειρηματικές αποφάσεις.

Βάσει των τελευταίων διαθέσιμων στοιχείων της Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, για το 2020, σχεδόν 65% των διαχειριστών είναι τουλάχιστον 55 ετών, με την πλειονότητά τους μάλιστα (37,1%) να είναι τουλάχιστον 65 ετών. Σημειώνεται ότι, καθώς τα αποτελέσματα της Έρευνας για το 2023 δεν έχουν ακόμα δημοσιευθεί,¹² δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό θα παρατηρηθούν και στο επίπεδο των διαχειριστών οι εξελίξεις που φαίνονται παραπάνω στη συνολική απασχόληση του Τομέα (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού) μετά το 2020.

¹² Η Έρευνα Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων 2023, με περίοδο αναφοράς το δωδεκάμηνο από την 1^η Οκτωβρίου 2022 έως την 30^η Σεπτεμβρίου 2023, βρίσκεται υπό επεξεργασία, με τη συλλογή των ερωτηματολογίων να ολοκληρώνεται τον Φεβρουάριο του 2024.

Γράφημα 19. Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά ηλικία

* Εξαιτίας αλλαγής στις ηλικιακές ομάδες, η ομάδα 35-44 για τα έτη 2010 και 2013 επιμερίστηκε στις ομάδες 35-39 και 40-44 βάσει της αναλογίας τους το 2016.

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Όσον αφορά στη διαχρονική εξέλιξη της ηλικιακής κατανομής των διαχειριστών, τα άτομα ηλικίας 65+ ετών είχαν έναν ήπιο ρυθμό μείωσης στο διάστημα 2010-2016, ενόσω τα άτομα ηλικίας 55 έως 64 ετών αύξαναν τον απόλυτο πληθυσμό τους. Έτσι, δεδομένης της ήπιας μείωσης του συνολικού αριθμού εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών, οι διαχειριστές ηλικίας 65+ διατηρούσαν σχετικά σταθερά μερίδια, ενώ οι ηλικίας 55-64 τα αύξησαν σημαντικά. Το 2020 παρατηρήθηκε έντονη μείωση του συνολικού αριθμού των εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών (-22,5%), η οποία ήταν σημαντικά δριμύτερη στις νεότερες ηλικιακές ομάδες (15-39: -33%, 40-54: -29,5%), με αποτέλεσμα την αύξηση των μεριδίων στα άτομα ηλικίας 55+.

Σε όρους χρησιμοποιούμενης έκτασης, το πρόβλημα της γήρανσης στον ελληνικό ΑΤ είναι λιγότερο έντονο. Το μερίδιο της αγροτικής γης που χρησιμοποιείται από αγροτικές μονάδες με διαχειριστή ηλικίας 65+ είναι 23,8%, ήτοι σημαντικά χαμηλότερα από το μερίδιο σε όρους αριθμού εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών. Το αντίστροφο συμβαίνει με τα μερίδια αγροτικής γης που χρησιμοποιούνται από διαχειριστές ηλικίας 25 έως 54 ετών.

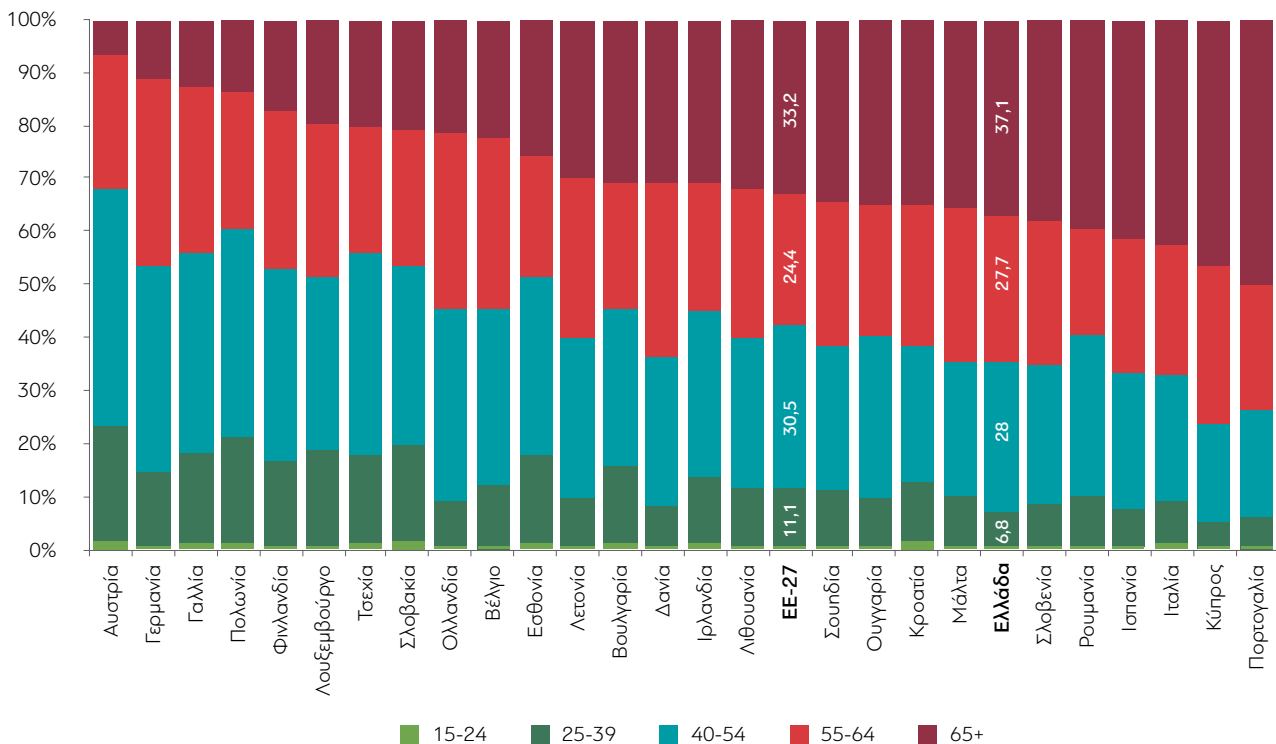
Πίνακας 3. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά ηλικία διαχειριστή, 2020

Ηλικία διαχειριστή	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση		
	#	%	% ΕΕ-27	# (εκτάρια)	%	% ΕΕ-27
15-24	1.990	0,4	0,8	15.430	0,5	1
25-39	36.240	6,8	11,1	288.850	10,2	16,6
40-54	148.720	28	30,5	1.077.160	38,2	38
55-64	146.840	27,7	24,4	769.250	27,3	27,5
65+	196.890	37,1	33,2	672.200	23,8	16,9
Σύνολο	530.680	100	100	2.822.890	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Η μεγάλη γήρανση των διαχειριστών δεν αποτελεί πρόβλημα μόνο του ελληνικού ΑΤ, αλλά παρατηρείται σε σημαντικό βαθμό και σε πολλά άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ, καθώς οι γενεσιουργές αιτίες του παρατηρούνταν σε ολόκληρη την ΕΕ. Παρόλα αυτά, η κατάσταση στην Ελλάδα είναι από τις δυσχερέστερες στην Ένωση, με τη χώρα μας να κατέχει την έβδομη χειρότερη θέση ως προς αμφότερα τα μερίδια διαχειριστών ηλικίας 65+ και 55+.

Γράφημα 20. Ηλικία διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2020

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Για τον μετριασμό του προβλήματος της γήρανσης δεν υπάρχουν «μαγικές λύσεις». Πρέπει να δοθεί σημαντική έμφαση στη γενική βελτίωση της οικονομικής βιωσιμότητας των αγροτικών μονάδων, ώστε να αποτελούν ελκυστικές επιλογές για τη νέα επιχειρηματικότητα, ιδιαίτερα την επιχειρηματικότητα ευκαιρίας.

Στον αντίποδα, χρειάζεται ειδική μέριμνα για τα άτομα που βρίσκονται ουσιαστικά εγκλωβισμένα στον ΑΤ, διενεργώντας μια επιχειρηματικότητα ανάγκης που δεν είναι πραγματικά βιώσιμη, σε οικονομικούς όρους, ούτε μπορεί να καταστεί βιώσιμη, ενώ η διατήρησή της περιορίζει τα οικονομικά περιθώρια όλων των υπολοίπων. Στον βαθμό που δεν μπορεί να επιτευχθεί η μετακίνηση αυτών των ατόμων σε άλλους τομείς, με κατάλληλα κίνητρα και κατάρτιση, θα χρειαστεί εντονότερη κινητροδότηση για την οργάνωσή τους σε συλλογικούς φορείς (συνεταιρισμούς και ομάδες παραγωγών), ώστε μέσω της ανάμειξης και της τριβής (με πιο αποδοτικές παραγωγικές πρακτικές) να καταστεί η παραγωγή τους οικονομικά βιώσιμη ως το πέρας του εργασιακού τους βίου.

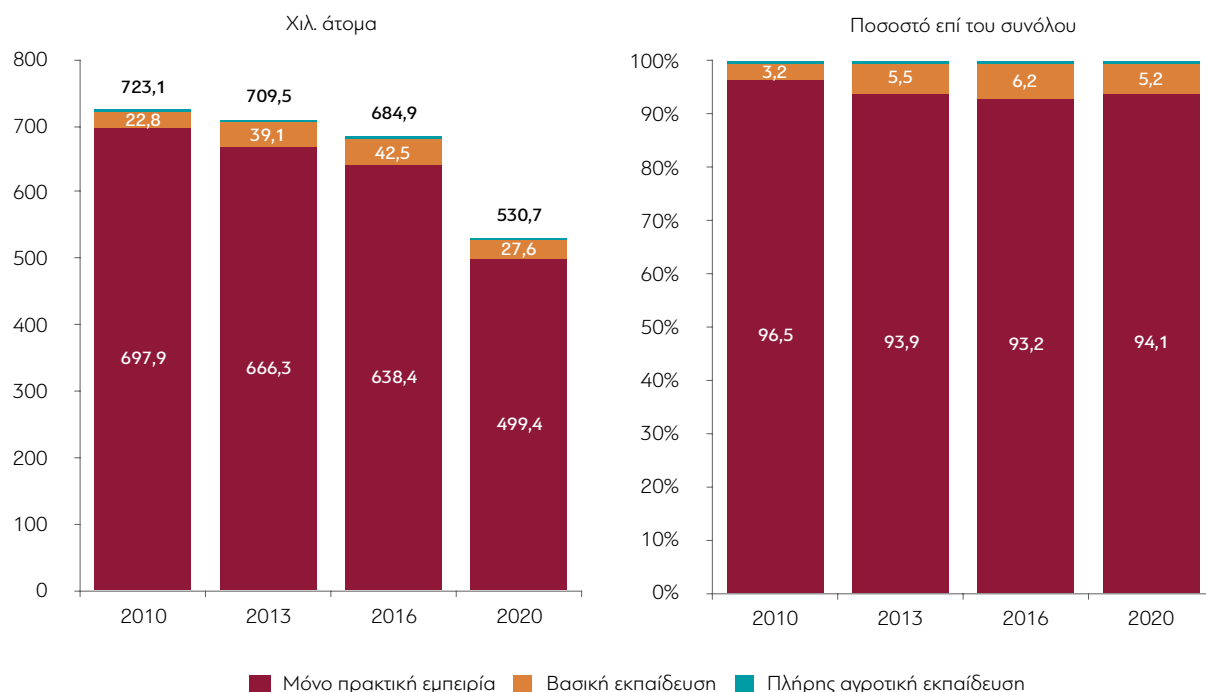
Η μεγάλη γήρανση συνεπάγεται ένα ακόμα πρόβλημα, η ανάγκη αντιμετώπισης του οποίου θα γίνει στο μέλλον επιτακτική. Βάσει των στοιχείων του 2020, χρειάζεται τα επόμενα χρόνια να αναπληρωθούν περί τα 200 χιλ. άτομα (που το 2020 ήταν ηλικίας 65+), ενώ, επίσης, εντός της επόμενης δεκαετίας θα χρειαστεί κάτι αντίστοιχο για άλλα σχεδόν 150 χιλ. άτομα (που το 2020 ήταν ηλικίας 55-64). Η πλήρης αναπλήρωση δεν φαντάζει εφικτή και, μάλλον, δεν είναι ευκατάρτη. Παρόλα αυτά, η μη επαρκής και έγκαιρη αντικατάστασή τους διακινδυνεύει μια απότομη μείωση της ελληνικής αγροτικής παραγωγής, καθώς και την απενεργοποίηση ενός σημαντικού τμήματος της εκμεταλλεύσιμης αγροτικής γης στην Ελλάδα. Για τους λόγους αυτούς, πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες κινητροδότησης για την είσοδο νέων επιχειρηματιών στον κλάδο, συγχωνεύσεις αγροτικών εκμεταλλεύσεων, καθώς και μεταβιβάσεις/ κληροδοτήσεις και ενοικιάσεις των αγροτικών γαιών σε ενεργούς αγρότες.

3. Πολύ χαμηλό επίπεδο τεχνικής εκπαίδευσης αγροτών

Ένα άλλο πρόβλημα της ελληνικής αγροτικής παραγωγής, που δεν είναι ανεξάρτητο του προβλήματος της ηλικίας, είναι το πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελλήνων αγροτών και, ειδικότερα, η πολύ χαμηλή τεχνική εκπαίδευσή τους.

Βάσει των στοιχείων της Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, το 2020 μόλις το 0,7% των διαχειριστών αγροτικών μονάδων είχε πλήρη αγροτική εκπαίδευση, και ένα 5,2% μια βασική εκπαίδευση στην αγροτική παραγωγή. Αντίθετα, το 94,1% των διαχειριστών δεν είχαν κανενός είδους εκπαίδευση σε αυτό που κάνουν, παρά μόνο πρακτική εμπειρία. Η κατανομή αυτή είναι, ουσιαστικά, σταθερή στον χρόνο.

Γράφημα 21. Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά τεχνική εκπαίδευση

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Σε όρους χρησιμοποιούμενης έκτασης, η εικόνα είναι οριακά καλύτερη. Οι διαχειριστές πλήρους αγροτικής εκπαίδευσης χρησιμοποιούν το 1,5% της ενεργής ελληνικής αγροτικής γης, ενώ, όσοι έχουν τουλάχιστον βασική εκπαίδευση, χρησιμοποιούν το 10,2%. Η συντριπτική όμως πλειονότητα της χρησιμοποιούμενης έκτασης, το 88,3%, παραμένει στα χέρια διαχειριστών χωρίς καμία εκπαίδευση.

Πίνακας 4. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά τεχνική εκπαίδευση διαχειριστή, 2020

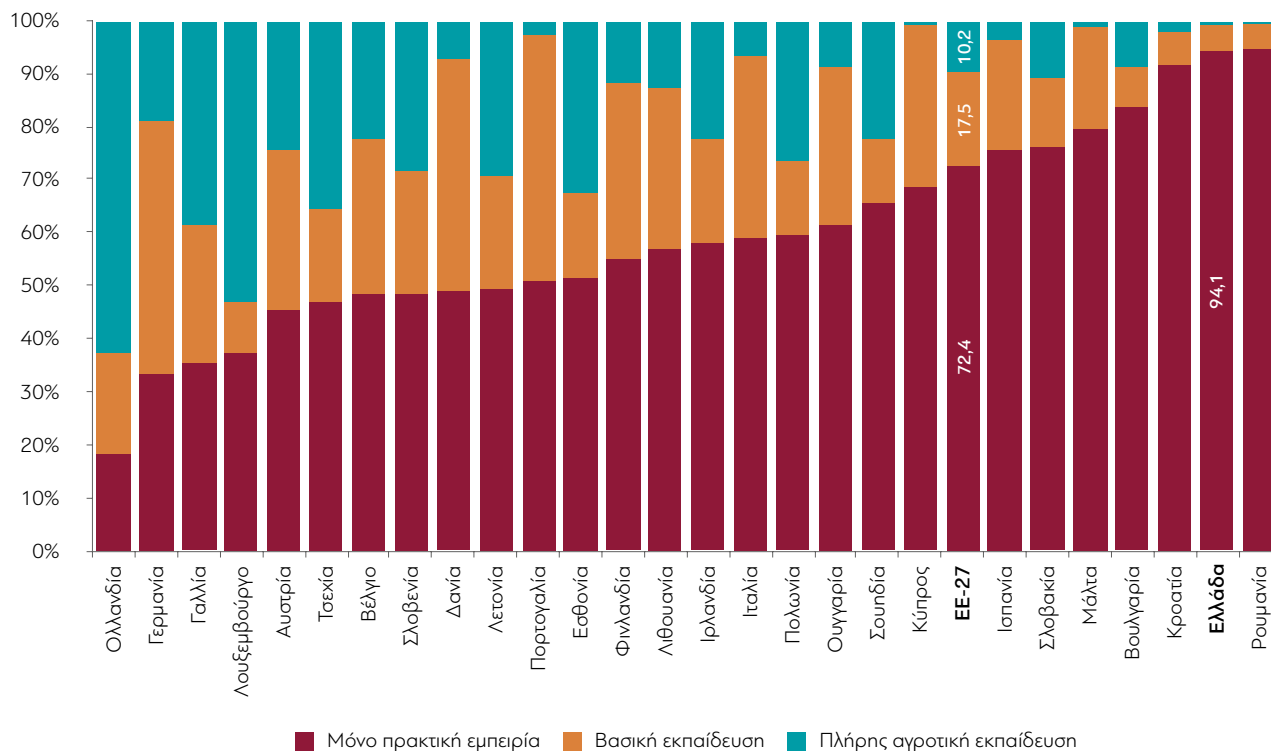
Επαγγελματική εκπαίδευση διαχειριστή	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση		
	#	%	% ΕΕ-27	# (εκτάρια)	%	% ΕΕ-27
Μόνο πρακτική εμπειρία	499.420	94,1	72,4	2.493.330	88,3	38
Βασική εκπαίδευση	27.550	5,2	17,5	287.340	10,2	28,4
Πλήρης αγροτική εκπαίδευση	3.710	0,7	10,2	42.210	1,5	33,6
Σύνολο	530.680	100	100	2.822.880	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Το μέγεθος του προβλήματος γίνεται πιο σαφές αν αντιπαραθέσουμε τις παραπάνω κατανομές με την υπόλοιπη ΕΕ. Τα μέσα μερίδια διαχειριστών με οποιουδήποτε επιπέδου εκπαίδευση στην ΕΕ-27 είναι πολλές φορές πολλαπλάσια των αντιστοίχων στην Ελλάδα, και η χώρα μας βρίσκεται στη δεύτερη χειρότερη θέση μετά, μόνο, από τη Ρουμανία.

Γράφημα 22. Τεχνική εκπαίδευση διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2020

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Το πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελλήνων αγροτών αποτελεί ένα διττό πρόβλημα. Από τη μία πλευρά, τα άτομα χαμηλού γενικού εκπαιδευτικού επιπέδου είναι πολύ δυσκολότερο να μετακινηθούν σε άλλου είδους δραστηριότητες, στις οποίες δεν έχουν σημαντική πρακτική εμπειρία ή κατάρτιση. Έτσι, ακόμα και αν η δραστηριότητά τους παύσει να είναι οικονομικά βιώσιμη, και επομένως να τους αποδίδει επαρκές εισόδημα, δεν μπορούν να μετακινηθούν και καθίστανται «εγκλωβισμένοι» στον Τομέα.

Από την άλλη πλευρά, άτομα με μη επαρκή τεχνική εκπαίδευση –πρακτική αλλά και θεωρητική– και άτομα που διαθέτουν μόνο πρακτική εμπειρία, αφενός είναι πολύ πιο δύσκολο να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της τεχνολογίας στον τομέα τους και αφετέρου, ακόμα και αν μάθουν για αυτές, είναι σχεδόν αδύνατο να υιοθετήσουν τις νέες τεχνολογίες και μεθόδους παραγωγής εγκαίρως. Ουσιαστικά, η φτωχή τεχνική εκπαίδευση αποτελεί έναν παράγοντα σημαντικής επιβράδυνσης της μετάδοσης της τεχνογνωσίας, ο οποίος μάλιστα είναι πολλές φορές ανασταλτικός, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια σημαντική μόνιμη τεχνολογική υστέρηση στο σύνολο του Αγροτικού Τομέα.

Οι συγκεκριμένες επιδράσεις θα μπορούσαν να μετριαστούν αν η απασχόληση των γεωπόνων ήταν πιο αποτελεσματική. Παρά το γεγονός

ότι υπάρχει, θεωρητικά, αριθμητική επάρκεια ατόμων με πλήρη επιστημονική εκπαίδευση στην αγροτική παραγωγή, στην πράξη παρατηρείται πολύ σημαντικό έλλειμμα γεωπόνων επί του πεδίου και σε εγγύτητα με τους αγρότες. Η πλειονότητα αυτών των επιστημόνων, αν παραμένουν στο αντικείμενο, απασχολούνται ως «γεωπόνοι γραφείου», που είτε συνταγογραφούν –συχνά αφειδώς– φυτοφάρμακα, χωρίς επαφή με τις καλλιέργειες και ουσιαστικό έλεγχο, είτε απασχολούνται κατ’ ουσίαν στη γραφειοκρατία των επιδοτήσεων.

Η –προφανής– λύση του προβλήματος της ελλιπούς εκπαίδευσης στον ελληνικό ΑΤ είναι η εντατικότερη προσφορά αγροτικής εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα.

Κατ’ αρχάς, θα ήταν χρήσιμο να υπάρχει σημαντική κινητροδότηση και ενίσχυση των αγροτικών επιστημόνων να ασχοληθούν οι ίδιοι με την αγροτική παραγωγή. Σήμερα, τα τμήματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης με άμεσο αγροτικό αντικείμενο προσφέρουν ετησίως περί τις 2.600 θέσεις εισακτέων και, αν σε αυτά προσθέσουμε τις θέσεις των τμημάτων σε σχετικές ειδικότητες (Τεχνολογίας Τροφίμων, Αγροτικής Οικονομίας και Δασολογίας), θεωρητικά οι εισακτέοι ξεπερνούν τους 4.600 ετησίως. Καθώς δεν είναι απαραίτητο να καλύπτεται το σύνολο αυτών των θέσεων (δεδομένης και της ελάχιστης βάρσης) –ενώ παράλληλα παραμένει ένα ερώτημα σχετικά με το πόσοι εν τέλει αποφοιτούν–, είναι σαφές ότι οι αριθμοί αυτοί δεν επαρκούν για να συμπληρώσουν την απαραίτητη εισροή νέων αγροτών. Παρόλα αυτά, η σκοπιμότητα αυτής της πολιτικής παραμένει, ενώ χρειάζεται να εξεταστεί αν υπάρχει δυνατότητα αύξησης των σχετικών τμημάτων και των εισακτέων τους.

Ακόμα πιο μεγάλη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην αγροτική επαγγελματική κατάρτιση των νέων, η οποία θεωρητικά θα έπρεπε ήδη να αποδίδει σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό εκπαιδευμένων ετησίως. Σήμερα, ο Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός (ΕΛΓΟ) «ΔΗΜΗΤΡΑ», ο οποίος εποπτεύεται από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (ΥΠΑΑΤ), διαθέτει έξι Σχολές Ανώτερης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΣΑΕΚ) που παρέχουν φοίτηση πέντε εξαμήνων (τεσσάρων για θεωρητική εκπαίδευση και ένα για πρακτική άσκηση). Η συνολική χωρητικότητα των ΣΑΕΚ δεν είναι σαφής, αλλά σε κάθε περίπτωση ο αριθμός τους είναι εξαιρετικά περιορισμένος¹³ και δεν επαρκεί στην κατ’ αρχήν κατάρτιση αρκετών χιλιάδων νέων ετησίως, οι οποίοι σκοπεύουν όχι μόνο να απασχοληθούν στην αγροτική παραγωγή, αλλά να διαχειριστούν οι ίδιοι αγροτικές μονάδες.

¹³ Μάλιστα, μία εκ των έξι ΣΑΕΚ (η Ξυλογλυπτική Σχολή Καλαμπάκας) δεν έχει αντικείμενο συναφές με οποιοδήποτε είδος αγροτικής παραγωγής.

Τέλος, πέραν από τον εμπλουτισμό του αγροτικού πληθυσμού με νέο-εισερχόμενους υψηλότερης τεχνικής και επιστημονικής εκπαίδευσης, η οποία αναγκαστικά απαιτεί σημαντικό χρόνο, χρειάζεται μια σημαντική ενεργή προσπάθεια αναβάθμισης των γνώσεων στους ήδη απασχολούμενους αγρότες. Σε αυτό το επίπεδο, τα 25 Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης («Κέντρα Δήμητρα») του ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ είναι πολύτιμα, ενώ πολύ σημαντικές είναι και οι τρέχουσες πρωτοβουλίες τεχνικής κατάρτισης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος AKIS (Agriculture Knowledge and Innovation Systems).

Οι προσπάθειες αυτές θα πρέπει να ενισχυθούν σημαντικά, με πολλά περισσότερα προγράμματα τεχνικής κατάρτισης και επανακατάρτισης, τα οποία δεν πρέπει να έχουν έκτακτο χαρακτήρα αλλά, αντίθετα, μια μόνιμη τακτική-περιοδική βάση, που θα προσφέρει επιπλέον μια μόνιμη διασύνδεση των αγροτών με τους εκπαιδευτές τους και συνεργαζόμενους επιστήμονες. Παράλληλα, θα πρέπει να ενταθούν τα κίνητρα για την παρακολούθηση και την παραμονή των αγροτών σε αυτά τα προγράμματα, με περαιτέρω διασύνδεσή τους στη μοριοδότηση των επιδοτούμενων προγραμμάτων, ενώ, επίσης, χρειάζεται διασφάλιση ότι η εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται είναι πραγματική (συστήματα πιστοποίησης και μηχανισμοί «πληρωμής βάσει αποτελεσμάτων»¹⁴).

4. Υστέρηση σε επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών

Η υπερδεκαετής οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα από το 2009 επέφερε μια ιδιαίτερα μεγάλη συρρίκνωση του εισοδήματος που είχε σαν αποτέλεσμα τη συμπίεση όλων των δαπανών, με τη μεγαλύτερη επίδραση να εντοπίζεται στις επενδυτικές δαπάνες. Η καθίζηση των επενδύσεων κάτω και από το επίπεδο των αποσβέσεων κεφαλαίου κατά την περίοδο 2010-2021 συνεπαγόταν μια δωδεκαετή διαδικασία μείωσης του συνολικού αποθέματος φυσικού κεφαλαίου για την ελληνική οικονομία. Η μείωση αυτή, που σωρευτικά ξεπέρασε τα €94 δισεκ., οδήγησε αναπόφευκτα σε συρρίκνωση των μελλοντικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων, αλλά και σε άμεσο περιορισμό του εγχώριου προϊόντος, της παραγωγικότητας της εργασίας και των πραγματικών μισθών (ισορροπίας).

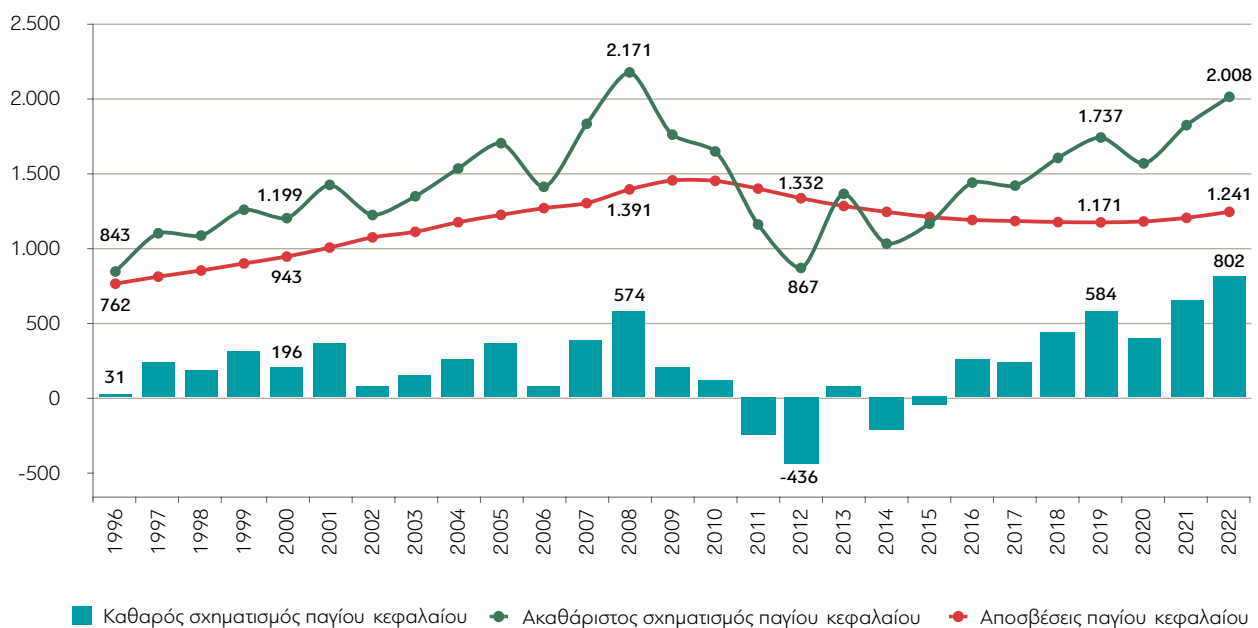
Επιπλέον, η ατυχής σύμπτωση της μακράς περιόδου των ελληνικών υποεπενδύσεων με μια εποχή ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων (των οποίων η μαζική ενσωμάτωση από τις διεθνείς παραγωγικές δομές, και η αποτελεσματικότητα ήταν τόσο έντονες, ώστε να χαρακτηριστούν συγκεντρωτικά ως μια νέα –4^η– Βιομηχανική Επανάσταση) είχε σαν αποτέλεσμα τη

¹⁴ Βλ. σχετικό άρθρο διαΝΕΟσις «Η "Χρηματοδότηση Βάσει Αποτελεσμάτων" ως Εργαλείο Κοινωνικής Πολιτικής», το οποίο είναι διαθέσιμο [εδώ](#).

δημιουργία μιας σημαντικής υστέρησης στην ανάπτυξη των απαραίτητων νέων υποδομών, και στην υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών από τον εγκώριο παραγωγικό τομέα.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήταν μάλλον αδύνατον να μην επηρεαστούν και οι επενδυτικές δαπάνες του ελληνικού ΑΤ. Πράγματι, μετά το ιστορικό υψηλό (σε σταθερές αξίες) που κατέγραψαν οι επενδύσεις του Τομέα το 2008, υπήρξε μια κατακόρυφη πτώση, η οποία έφτασε στα πιο χαμηλά σημεία το 2012 και το 2014. Εφεξής, καταγράφεται μια διαδικασία αργής επανόδου προς τα μέγιστα πραγματικά επίπεδα του 2008, τα οποία σχεδόν επιτεύχθηκαν το 2023, παρά την προσωρινή καθυστέρηση που επέφερε προσωρινά η πανδημία.

Γράφημα 23. Σχηματισμός παγίου κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε σταθερές αξίες 2015)

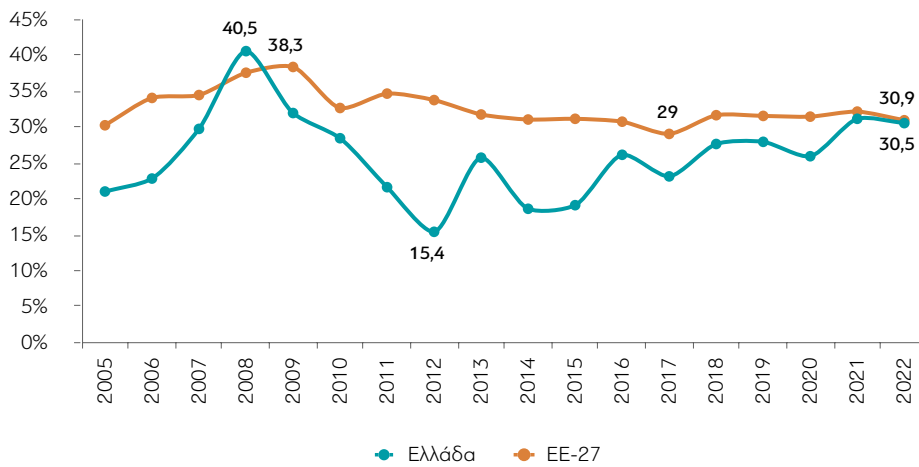
Σημείωση: Καθώς κάθε μέγεθος έχει τον δικό του αποπληθωριστή, προκύπτουν αποκλίσεις από τον ορισμό ΚΣΠΚ: = ΑΚΣΠ – Αποσβ. ΠΚ.
Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Αντίθετα με ό,τι συνέβη στην ελληνική οικονομία συνολικά, ο ΑΤ δεν είχε αρνητικό καθαρό σχηματισμό παγίου κεφαλαίου παρά μόνο για τέσσερα έτη: τις διετίες 2011-2012 και 2014-2015. Αυτό, όμως, μάλλον οφείλεται περισσότερο στο σχετικά χαμηλό επίπεδο των αποσβέσεων παγίου κεφαλαίου, εξαιτίας του χαμηλού ύψους του αποθέματός του στον συγκεκριμένο Τομέα, παρά στο σχετικά υψηλό επίπεδο των επενδύσεών του.

Παρά το γεγονός ότι οι επενδυτικές δαπάνες του ελληνικού ΑΤ επαρκούσαν για να καλύπτουν τις αποσβέσεις παγίου κεφαλαίου, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν υψηλές. Είναι πολύ χαρακτηριστική η αντιπαράθεση του

δείκτη της επενδυτικής έντασης (λόγος επενδύσεων προς την ΑΠΑ), μεταξύ του ελληνικού ΑΤ και του αντίστοιχου μέσου όρου στην ΕΕ-27. Πέραν της εξαίρεσης του 2008, μόνο τα τελευταία χρόνια, μετά την πανδημία, κατάφερε ο ελληνικός ΑΤ να δαπανήσει για επενδύσεις ποσοστό της ΑΠΑ αντίστοιχο με την υπόλοιπη ΕΕ.

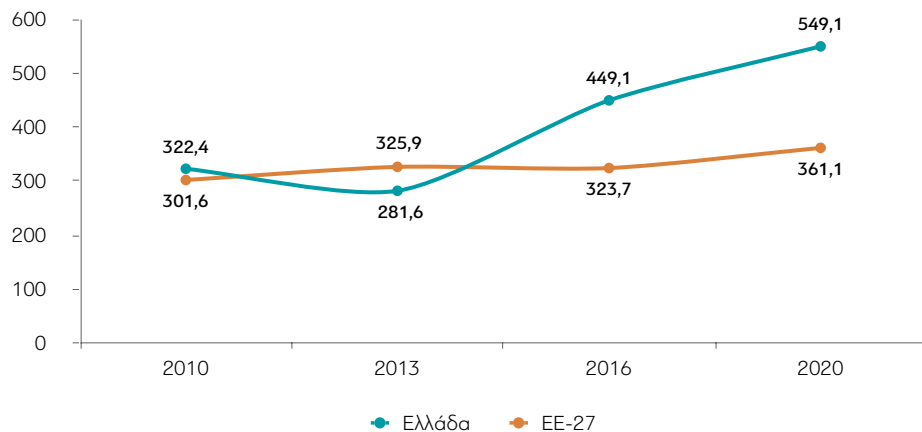
Γράφημα 24. Επενδυτική ένταση στον Αγροτικό Τομέα: Ελλάδα & ΕΕ-27

Σημείωση: Η επενδυτική ένταση ορίζεται ως ο λόγος του ΑΣΠΚ προς την ΑΠΑ.
Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Πολύ ενδιαφέρον έχει, όμως, η σύγκριση της επενδυτικής δαπάνης ανά μονάδα έκτασης χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης, μεταξύ Ελλάδας και του μέσου όρου της ΕΕ. Παρά το σχετικά μικρότερο μέρος της ΑΠΑ που δαπανά ο ελληνικός ΑΤ για επενδύσεις, οι επενδύσεις του ανά εκτάριο είναι σημαντικά υψηλότερες από αυτές της ΕΕ.

Γράφημα 25. Επενδυτική δαπάνη Αγροτικού Τομέα ανά χρησιμοποιούμενο εκτάριο (€)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture & Farm Structure), επεξεργασία διαΝΕΟσις.

Το γεγονός αυτό φαντάζει παράδοξο, όμως δεν είναι. Ο μεγάλος κατακερματισμός της ελληνικής αγροτικής παραγωγής σε μικρές εκμεταλλεύσεις δημιουργεί μια τεχνητά επαυξημένη ανάγκη για μεγαλύτερες ποσότητες ενός βασικού κεφαλαιουχικού εξοπλισμού. Αυτό συνεπάγεται, μεν, λίγο υψηλότερες συνολικές επενδυτικές δαπάνες, αλλά, αφενός η κατανομή τους δεν είναι η πλέον αποδοτική (υπερεπένδυση σε φθινό βασικό εξοπλισμό, ενίοτε και μεταχειρισμένο, και υποεπένδυση σε ακριβότερο και πιο σύγχρονο βασικό εξοπλισμό, όπως επίσης και σε συμπληρωματικό εξοπλισμό), και αφετέρου ο μέσος βαθμός χρησιμοποίησης του νέο-αποκτώμενου φυσικού κεφαλαίου είναι πολύ χαμηλότερος του δυνητικού (αφού αντιστοιχεί σε μικρότερη έκταση).

Θα μπορούσε να επιτευχθεί σημαντικός μετριασμός του προβλήματος της αναποτελεσματικής επενδυτικής συμπεριφοράς, αν ο ελληνικός ΑΤ ήταν σε μεγαλύτερο βαθμό οργανωμένος σε συλλογικούς φορείς (συνεταιρισμούς και ομάδες παραγωγών), οι οποίοι θα μπορούσαν να συγκεντρώσουν τις επιμέρους ανάγκες των μελών τους για εξοπλισμό, επιτυγχάνοντας, αφενός διαμοιρασμό του κόστους και εκμετάλλευση των οικονομιών κλίμακας για τα μέλη τους, και αφετέρου αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων για το σύνολο του ΑΤ. Όμως, η συμμετοχή σε συνεταιρισμούς στην Ελλάδα είναι σημαντικά μικρότερη από αυτό που ισχύει στην ΕΕ (μερίδιο 20% της παραγωγής, έναντι 40% στην ΕΕ),¹⁵ εξαιτίας παραγόντων που έχουν σχέση με οργανωτικά ζητήματα και ζητήματα διαφάνειας, με την –μέχρι πρόσφατα– απουσία/ανεπάρκεια θεσμικών και φορολογικών κινήτρων, καθώς και με μια έντονη νοοτροπία αυτοτέλειας και ανεξαρτησίας των Ελλήνων παραγωγών.

¹⁵ Σύμφωνα με τη μελέτη του ΙΟΒΕ, Η συνεισφορά των εισροών στην αγροτική παραγωγή και το μέλλον του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα (2020).

Είναι σαφές ότι η αδυναμία του ελληνικού ΑΤ να επενδύσει μαζικά σε νέο και σύγχρονο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, για να επωφεληθεί με αυτό τον τρόπο από τις τεχνολογικές εξελίξεις, υιοθετώντας τις νέες παραγωγικές μεθόδους, αποτελεί μια κύρια απόρροια του πολύ μικρού μεγέθους των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Πέραν αυτού, όμως, η μεγάλη ηλικία της πλειονότητας των Ελλήνων αγροτών μειώνει σημαντικά τον χρονικό ορίζοντα των οικονομικών αποφάσεών τους, κάτι που επιδρά προφανώς αρνητικά στη διάθεσή τους να προβούν σε επενδύσεις. Η μεγάλη ηλικία, επίσης, μαζί με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο –ακόμα και με την άγνοια ξένων γλωσσών– περιορίζουν δραστικά τη δυνατότητα έγκαιρης και διαρκούς επαφής με τις σύγχρονες διεθνείς τεχνολογικές εξελίξεις, όπως επίσης και την ευχέρεια χρήσης νέου, τεχνολογικά πολύ εξελιγμένου, εξοπλισμού.

Τέλος, ο συνδυασμός του πολύ μικρού μεγέθους των αγροτικών μονάδων με τον οικογενειακό και μη-επιχειρηματικό χαρακτήρα τους και τη μεγάλη ηλικία των διαχειριστών τους οδηγεί σε πραγματικό περιορισμό της διαθεσιμότητας δανειακών πόρων για την χρηματοδότηση των απαραίτητων επενδύσεων.

5. Δυσμενής εξέλιξη του κόστους παραγωγής

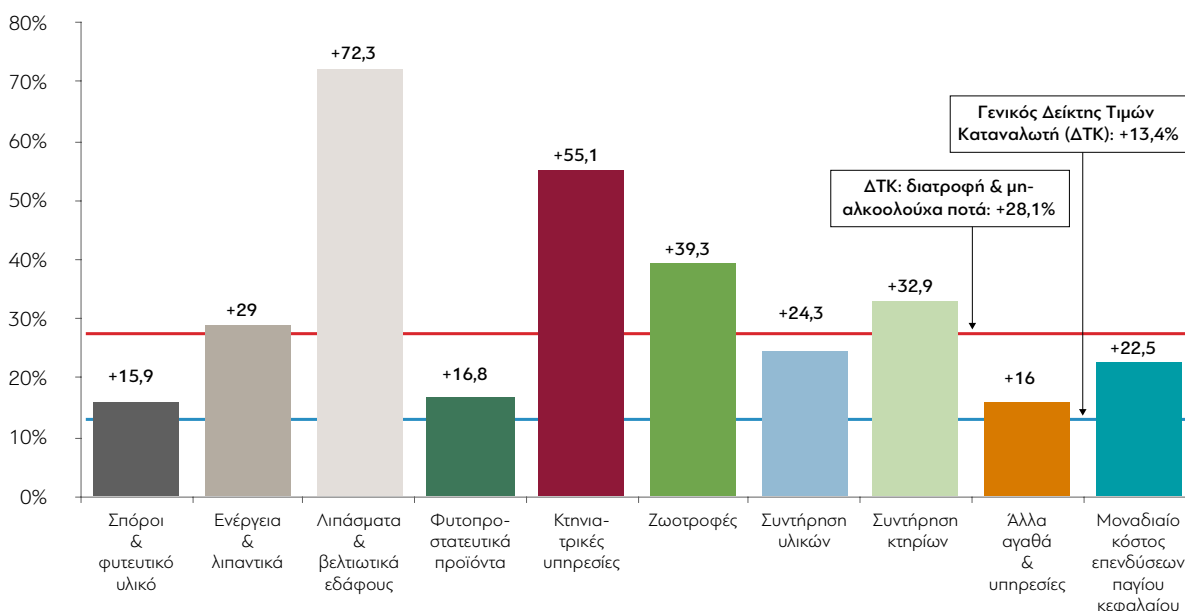
Μετά την πανδημία, αρχικά εξαιτίας σημαντικών διαταραχών στις διεθνείς εφοδιαστικές αλυσίδες και εν συνεχεία λόγω της ενεργειακής κρίσης (ιδιαίτερα στο φυσικό αέριο) προέκυψε μια έντονη αύξηση στο κόστος παραγωγής όλων των αγαθών και υπηρεσιών. Η σημαντική έκθεση κατ' αρχάς της γεωργίας στην ενέργεια και τα λιπάσματα (το κόστος των οποίων έχει πολύ μεγάλη συσχέτιση με το κόστος του φυσικού αερίου),¹⁶ σε συνδυασμό με τα ήδη μειωμένα περιθώρια κέρδους των γεωργών, οδήγησε σε μετακύλιση του αυξημένου κόστους στα γεωργικά προϊόντα, συμπεριλαμβανομένων και των ζωοτροφών. Αυτό επέφερε, με τη σειρά του, σημαντική αύξηση του συνολικού κόστους και για την κτηνοτροφία, η οποία έχει γενικώς σημαντική έκθεση στο κόστος των ζωοτροφών και της ενέργειας.

Το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία, αφενός ενίσχυσε την ενεργειακή κρίση και αφετέρου διατάραξε σημαντικά το διεθνές εμπόριο λιπασμάτων, καθώς η Ρωσία αποτελεί έναν από τους κυριότερους παραγωγούς λιπασμάτων και κύριων πρώτων υλών για τα λιπάσματα (αμμωνία, κάλιο κ.ά.) στον κόσμο. Με αυτό τον τρόπο, προέκυψε ένα νέο κύμα αύξησης του κόστους στις βασικές εισροές του ΑΤ.

¹⁶ Δεν είναι ευρέως γνωστό, αλλά ένα από τα βασικότερα συστατικά των λιπασμάτων είναι η αμμωνία, η οποία παράγεται βιομηχανικά από μεθάνιο, μέσω μιας αρκετά ενεργοβόρου διαδικασίας. Το μεθάνιο είναι το κύριο συστατικό του φυσικού αερίου. Έτσι, το κόστος των λιπασμάτων συμμεταβάλλεται γενικά με το κόστος του φυσικού αερίου.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε τον γενικότερο πληθωρισμό κόστους που οδήγησε σε σημαντικές αυξήσεις και στις υπόλοιπες εισροές των αγροτών. Οι σωρευτικές μεταβολές του κόστους κάθε επιμέρους κατηγορίας εισροών του ΑΤ, για το διάστημα 2019-2023 απεικονίζονται στο **Γράφημα 26**. Στο σύνολο των εισροών υπήρξαν αυξήσεις άνω του πληθωρισμού. Οι μεγαλύτερες μεταβολές παρατηρήθηκαν στα λιπάσματα και τα βελτιωτικά εδάφους (με σωρευτική αύξηση 72,3%), στις κτηνιατρικές υπηρεσίες (+55,1%) και στις ζωοτροφές (+39,3%). Εξαιρετικά σημαντική είναι και η μεταβολή της ενέργειας και των λιπαντικών (κατά 29%).

Γράφημα 26. Σωρευτική μεταβολή τιμών στις εισροές του Αγροτικού Τομέα 2019-2023

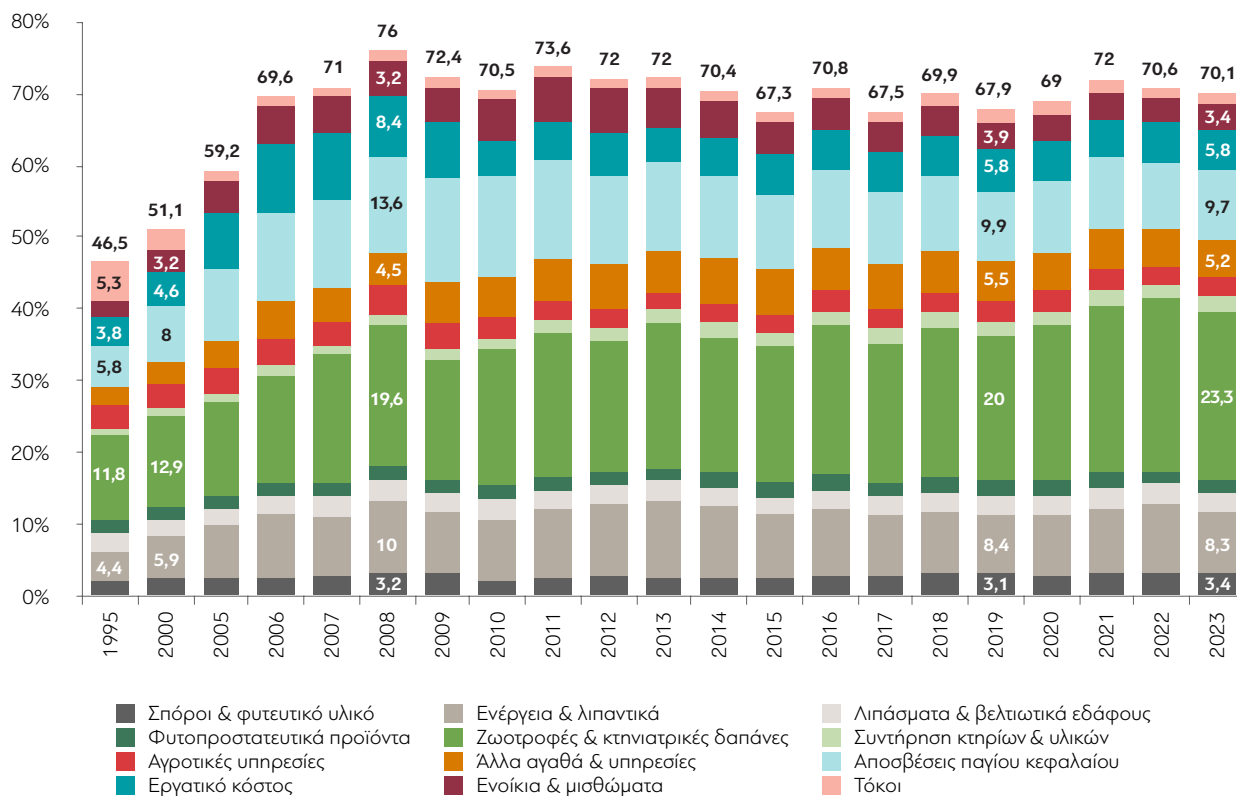
Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαNEΟοις.

Οι παραπάνω μεταβολές θα μπορούσαν να οδηγήσουν είτε σε ισόποση συμπίεση του εισοδήματος των αγροτών (πλήρης απορρόφηση) είτε στην πλήρη μετακύλιση της αύξησης του συνολικού κόστους παραγωγής στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, όπου αυτό ήταν δυνατό, είτε σε έναν ενδιάμεσο συνδυασμό. Αλλά, το μέσο περιθώριο εισοδήματος των Ελλήνων αγροτών (διαχειριστών αγροτικών μονάδων) ήταν ήδη ιδιαίτερα συμπιεσμένο.

Συγκεκριμένα, από τα στοιχεία των Οικονομικών Λογαριασμών του ΑΤ γίνεται εμφανές ότι στα μέσα της δεκαετίας του 2000 υπήρξε μια μεγάλη συρρίκνωση του περιθωρίου εισοδήματος, και εφεξής διατηρείται σημαντικά περιορισμένο: κατά μέσο όρο περί το 29,3% επί της αξίας της παραγωγής (κατά τα έτη 2006-2023).

Γράφημα 27. Εξέλιξη του κόστους παραγωγής του ΑΤ ως ποσοστό της αξίας παραγωγής του

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαNEOοις.

Το ποσοστό αυτό φαντάζει σημαντικό. Αφενός, όμως, αποτελεί αμοιβή όχι μόνο της εργασίας που παρέχεται, αλλά και του κεφαλαίου που έχει επενδυθεί και, αφετέρου, λόγω της πολύ μικρής μέσης κλίμακας παραγωγής, εκφράζεται επί μιας σχετικά μικρής αξίας. Συγκεκριμένα, η μέση αξία παραγωγής ανά αγροτική εκμετάλλευση το 2020 (τελευταίο έτος με διαθέσιμα δεδομένα αγροτικής διάρθρωσης) ήταν €22.308, το οποίο συνεπάγεται ένα περιθώριο εισοδήματος περί τα 6.500€. Με το συγκεκριμένο ετήσιο εισόδημα, ο μέσος Έλληνας αγρότης καλείται να καλύψει τις βιοποριστικές ανάγκες του, αλλά και να επενδύσει σε νέο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό.

Συνεπώς, δεν υπήρχαν σημαντικά περιθώρια απορρόφησης της αύξησης του κόστους παραγωγής. Το συνολικό αποτέλεσμα, που παρατηρείται μακροοικονομικά (σύγκριση ετών 2020 έως 2023 στο **Γράφημα 27**), περιείχε κατ' αρχάς μια μερική απορρόφηση της αύξησης του κόστους (έτος 2021), η οποία, όμως, στη συνέχεια περιορίστηκε σημαντικά, με το τελικό αποτέλεσμα να αποτελεί έναν ενδιάμεσο συνδυασμό (απορρόφησης-μετακύλισης) με πολύ μεγαλύτερο βάρος στη μετακύλιση του κόστους, χονδρικά κατά 90%. Δηλαδή, ο μέσος αγρότης υποχρεώθηκε να απορροφήσει ο ίδιος

περίπου το 1/10 της αύξησης στο κόστος των εισροών του, συμπιέζοντας κι άλλο το ήδη περιορισμένο εισόδημά του.

Σημειώνεται ότι το συνολικό αυτό αποτέλεσμα δεν ήταν οριζόντιο ως προς τις επιμέρους καλλιέργειες και εκτροφές. Ένα κύριο παράδειγμα απόκλισης ήταν τα σιτηρά, οι τιμές των οποίων δεν μπορούσαν να επαυξηθούν, λόγω της παρουσίας πολύ μεγάλης ποσότητας ουκρανικών σιτηρών στην Ευρώπη.¹⁷

Δεδομένου ότι οι τιμές των περισσότερων βασικών εισροών του ΑΤ καθορίζονται κατ' ουσίαν διεθνώς και η χώρα μας –λόγω μεγέθους– αποτελεί απλό λήπτη τιμών, είναι σαφές ότι δεν υπάρχουν σημαντικά περιθώρια πολιτικής για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. Μόνη ίσως δυνατότητα είναι η χρήση δημοσιονομικών μέτρων για τον προσωρινό μετριασμό του, μέχρι να αποκλιμακωθεί το φαινόμενο. Τα πλέον σκόπιμα εξ αυτών αποτελούνται από προσωρινές μειώσεις της γενικής και ειδικής έμμεσης φορολογίας σε εκείνες τις εισροές που έχουν τη μεγαλύτερη σημασία: ηλεκτρική ενέργεια και καύσιμα (πέραν της –ουσιαστικά μερικής– επιστροφής του ΕΦΚ), ζωοτροφές και λιπάσματα. Επιπλέον, είναι σκόπιμο να διερευνηθεί η γενικότερη διάρθρωση των σχετικών κάθετων αγορών στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στα τρόφιμα, ώστε να αναδειχθούν ενδεχόμενες στρεβλώσεις και άλλοι παράγοντες που οδηγούν στη μεγάλη απόκλιση τιμών καταναλωτή-παραγωγού, ακόμα και σε μη-τυποποιημένα αγροτικά προϊόντα.

6. Περιβαλλοντικές προκλήσεις: κλιματική αλλαγή και διαχείριση υδάτων

Αποτελεί μια προαναγγελθείσα πρόκληση για τον ελληνικό ΑΤ η ανάγκη της προσαρμογής του στις αλλαγές που αναμένεται να φέρει η κλιματική αλλαγή. Πολύ πρόσφατα, όμως, ο ελληνικός ΑΤ ήρθε και πρακτικά αντιμέτωπος με αυτή τη νέα πραγματικότητα. Τα ευρύτατα πλημμυρικά φαινόμενα εξαιτίας της κακοκαιρίας Daniel ανέδειξαν την ανεπάρκεια των εγκατεστημένων υποδομών, ενώ η ακαρπία της ελιάς –και όχι μόνο– αποδεικνύει ότι σημαντικό μέρος των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ήδη παρατηρείται και πλήττει την αγροτική παραγωγή.

Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην αγροτική παραγωγή

Η διαΝΕΟσις έχει διενεργήσει ειδική μελέτη για τις **αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής** σε διάφορους κύριους τομείς της ελληνικής οικονομίας, με την αγροτική παραγωγή να είναι ένας από τους εξεταζόμενους

¹⁷ Εξαιτίας του σημαντικού περιορισμού του θαλασσίου εμπορίου της Ουκρανίας, ο μεγαλύτερος όγκος του εξαγωγικού της εμπορίου διοχετεύθηκε διά της χερσαίας οδού, «πλημμυρίζοντας» τα ευρωπαϊκά κράτη με σημαντικότερες ποσότητες σίτου και ελαιούχων σπόρων.

τομείς (Ενσωματώνοντας την κλιματική αλλαγή στον μετασχηματισμό του αναπτυξιακού μοντέλου της Ελλάδας, Οκτ. 2021).¹⁸ Από τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης προκύπτει ότι οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στον ελληνικό ΑΤ δεν θα είναι μόνο αρνητικές, αλλά η συνολική επίδραση θα είναι σαφώς αρνητική.

Στις θετικές συνέπειες συγκαταλέγονται: η επιμήκυνση της βλαστικής περιόδου για πολλές καλλιέργειες, η βελτίωση των συνθηκών σε κάποιες περιοχές για συγκεκριμένες καλλιέργειες (όπως το βαμβάκι και τα αμπέλια), και η σημαντική μείωση του κινδύνου καταστροφής καλλιεργειών από παγετό.

Οι αρνητικές, ωστόσο, συνέπειες θα είναι σημαντικά περισσότερες:

- Κατ' αρχάς αναμένεται μείωση των βροχοπτώσεων και της εδαφικής υγρασίας, αύξηση της ξηρασίας και σημαντική αύξηση του αριθμού των ημερών με πολύ υψηλές θερμοκρασίες, σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας.
- Ειδικά για τη Θεσσαλία και την Κεντρική Μακεδονία,¹⁹ εκτιμάται ιδιαίτερα αυξημένος κίνδυνος καταστροφών από ακραία καιρικά φαινόμενα.
- Εκτιμώνται, επίσης, κίνδυνοι για την παραγωγή της ελιάς και των σιτηρών.
- Η πίεση στον τομέα της κτηνοτροφίας εξαρτάται από τη μειωμένη απόδοση στις καλλιέργειες ζωοτροφών σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις για μεγαλύτερη κατανάλωση ύδατος.
- Ο βαθμός των εκτιμώμενων αρνητικών επιπτώσεων παρουσιάζει σημαντική γεωγραφική ανισοκατανομή. Μεταξύ των μελετώμενων περιπτώσεων, η μεγαλύτερη πίεση στην αγροτική παραγωγή αναμένεται στις Περιφερειακές Ενότητες του Ηρακλείου, της Ηλείας, της Κορινθίας και της Λάρισας, ενώ λιγότερο σημαντική θα είναι στον Έβρο, στη Θεσσαλονίκη, στη Φθιώτιδα και στην Αιτωλοακαρνανία.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι απαιτούνται σημαντικές προσαρμογές του ελληνικού ΑΤ. Ανάμεσα στα διάφορα προτεινόμενα μέτρα προσαρμογής περιλαμβάνονται: η διαφοροποίηση και η εναλλαγή των καλλιεργειών, η επιλογή καλλιεργειών που προσαρμόζονται καλύτερα στις νέες κλιματικές συνθήκες ανά περιοχή, η επέκταση των καλυμμένων καλλιεργειών και της παραγωγής σε θερμοκήπια, η πολύ προσεκτικά στοχευμένη αποστράγγιση της γεωργικής γης (ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος διάβρωσης του εδάφους

¹⁸ Η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

¹⁹ Βάσει μελέτης ενδεικτικών περιπτώσεων, για την Περιφερειακή Ενότητα της Λάρισας και της Θεσσαλονίκης, αντίστοιχα.

και οι επιπτώσεις των πλημμυρών), η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που δίνει η λεγόμενη «γεωργία ακριβείας», η έμφαση στη διαχείριση των υδάτων και στην αποδοτικότητα της άρδευσης (πολλές περιοχές της χώρας αντιμετωπίζουν ήδη σοβαρό πρόβλημα), και οι εκστρατείες ενημέρωσης των αγροτών για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην εργασία τους, καθώς και για τις υπάρχουσες δυνατότητες αντιμετώπισής τους.

Ειδικά όσον αφορά στην κτηνοτροφία, προτείνεται η βελτίωση των τεχνικών εκτροφής (κυρίως στην κτηνοτροφία αιγοπροβάτων και πουλερικών), η καλύτερη διαχείριση –με περιβαλλοντικά κριτήρια– των βοσκοτόπων, και η παροχή ιδιαίτερης μέριμνας σε κάποιους τομείς, όπως η μελισσοκομία και η σπηροτροφία.

Διαχείριση υδάτων

Μία από τις πιο σημαντικές αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι η μεγάλη μείωση των βροχοπτώσεων, η οποία αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε σημαντικότερες πιέσεις στη διαθεσιμότητα αρδευτικού ύδατος.

Η γεωργία συνιστά τον κατ' εξοχήν μεγαλύτερο καταναλωτή νερού στη χώρα, δεδομένου ότι χρησιμοποιεί το 80-85% της συνολικής εγχώριας κατανάλωσής του. Καθώς προκύπτουν ήδη σοβαρά προβλήματα επάρκειας του νερού σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, γίνεται σαφής ο μεγάλος κίνδυνος σημαντικό τμήμα της σημερινής γεωργικής παραγωγής να καταστεί αδύνατο. Αυτό συνεπάγεται μια επιτακτική, πλέον, ανάγκη για εξορθολογισμό του τρέχοντος προτύπου χρήσης των υδάτων και για άμεση βελτιστοποίηση της διαχείρισής τους.

Το 2021 η διαΝΕΟσις διενέργησε μια αναλυτική μελέτη για την οργάνωση των αρδευτικών υποδομών και τη διαχείριση του αρδευτικού ύδατος στην Ελλάδα (Οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού, οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου των συλλογικών δικτύων άρδευσης στην Ελλάδα, Ιούνιος 2021).²⁰

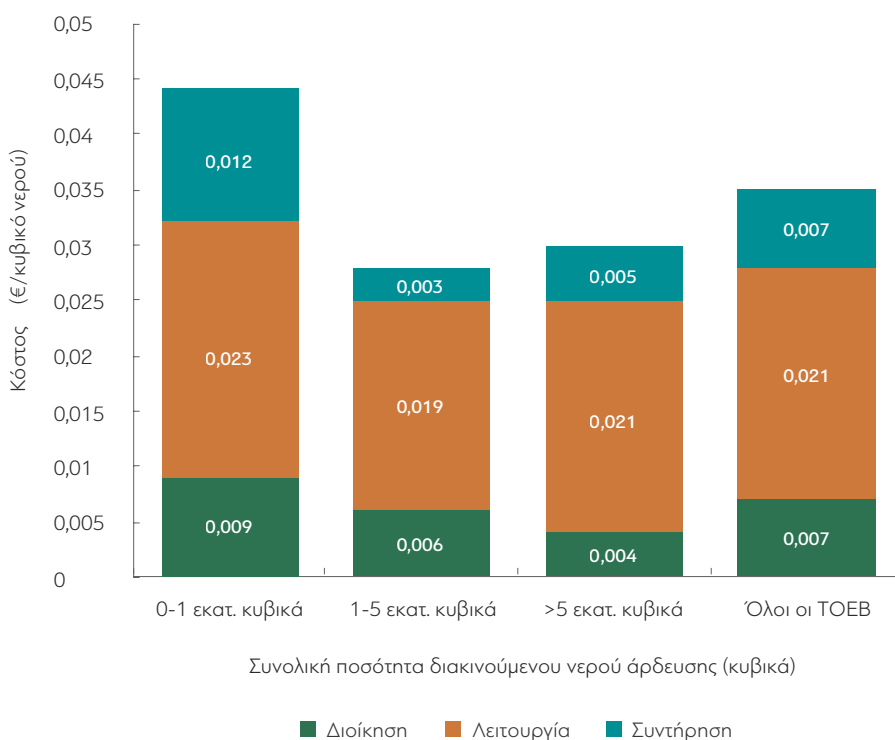
Οι Τοπικοί και Γενικοί Οργανισμοί Εγγείων Βελτιώσεων (ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, αντίστοιχα) διαχειρίζονται το σημαντικότερο μέρος των συλλογικών έργων άρδευσης, από το οποίο εξυπηρετούνται περίπου 600 χιλ. εκτάρια, δηλαδή το 45% της συνολικής αρδευόμενης αγροτικής γης στην Ελλάδα. Η μελέτη εστίασε στην κατάσταση και στη λειτουργία αυτών ακριβώς των οργανισμών, των οποίων η διοικητική αρμοδιότητα ανήκει πλέον στις Περιφέρειες.

Στη χώρα μας, εκτιμάται ότι λειτουργούν περισσότεροι από 450 ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, δίχως να είναι γνωστό το ακριβές πλήθος τους. Εξ αυτών, αξιόπιστα

²⁰ Η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

οικονομικά στοιχεία βρέθηκαν μόνο για 118 ΤΟΕΒ. Η μελέτη αυτών των στοιχείων αποκάλυψε αφενός τη μη-υιοθέτηση ενός ενιαίου λογιστικού συστήματος και αφετέρου την πολύ έντονη διαφοροποίηση του λειτουργικού τους κόστους, ιδιαίτερα όσον αφορά στη συντήρηση και στη διοίκηση.

Γράφημα 28. Μέσο κόστος των ΤΟΕΒ, ανά κατηγορία δαπάνης και τάξη μεγέθους

Πηγή: Δέρκας, Ν., Σκούρας, Δ., & Ψαλτόπουλος, Δ. (2021). Οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού, οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου των συλλογικών δικτύων άρδευσης στην Ελλάδα. διαΝΕΟσις.

Από την πλευρά των εσόδων, τα οποία προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τις χρεώσεις νερού στους γεωργούς και στους κτηνοτρόφους που είναι μέλη τους, η εικόνα είναι θολή. Οι λογιστικές καταγραφές αποτυπώνουν μόνο βεβαιώσεις οφειλών και όχι τις εισπράξεις τους, η τιμολόγηση δεν λαμβάνει υπόψη τις κρατικές επενδύσεις που έχουν γίνει και δεν υπάρχει πρόβλεψη για τη δημιουργία αποθεματικού.

Όσον αφορά στην κατάσταση των υποδομών των ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, η μεγάλη πλειονότητα των εγχειροβελτιωτικών έργων δε βρίσκεται σε καλή λειτουργική κατάσταση, αλλά απλώς σε κατάσταση επιβίωσης, η οποία μάλιστα είναι ασταθής και θα διατηρηθεί μόνο με τη βοήθεια νέων έργων, η αναγκαιότητα των οποίων αυξάνει συνεχώς. Η μελέτη διαπιστώνει, επίσης, πολύ κακή κατάσταση σε σημαντικούς μηχανισμούς των δικτύων, συμπεριλαμβανομένων των παροχόμετρων (με αποτέλεσμα πολλές φορές

η χρέωση να γίνεται βάσει της αγροτικής έκτασης και όχι της πραγματικής κατανάλωσης), ενώ υπάρχουν και εκτεταμένες περιπτώσεις δολιοφθορών και κλοπών. Ως ένα μείζον ζήτημα, τέλος, αναφέρεται και η συχνά καθολική έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού.

Η μελέτη καταλήγει σε συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής στις οποίες περιλαμβάνονται: η συνένωση αρκετών ΤΟΕΒ με βάση κριτήρια μεγέθους και οργανωτικής δομής, η υιοθέτηση ενός ενιαίου λογιστικού συστήματος, η πρόβλεψη για διοίκηση από managers, για συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και για την ύπαρξη συγκεκριμένου επιστημονικού προσωπικού, καθώς και η δημιουργία Κεντρικής Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων στο ΥΠΑΑΤ, η οποία θα έχει τον τελικό έλεγχο του προγραμματισμού και της υλοποίησης μελετών και έργων.

Πίνακας 5. Τα κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα (ΑΤ)

1. Πολύ μικρές και κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις

Η μέση χρησιμοποιούμενη έκταση των ελληνικών αγροτικών μονάδων το 2020 ξεπερνούσε οριακά τα 5,3 εκτάρια (53 στρέμματα), λιγότερο από το 1/3 της αντίστοιχης μέσης έκτασης στην ΕΕ-27 (17,1 εκτάρια).

Η πολύ μικρή μέση έκταση δεν επιτρέπει την αξιοποίηση των αυξανόμενων οικονομιών κλίμακος που προκύπτουν από την αύξηση του σταθερού κόστους (αυξανόμενη ένταση φυσικού κεφαλαίου στη διεθνή αγροτική παραγωγή).

Αντίθετα, λειτουργεί στρεβλωτικά, περιορίζοντας τα οφέλη που προκύπτουν από τον σταδιακό εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων ανά αγροτική εκμετάλλευση, κάτι που οδηγεί σε μια παγίδα, αφενός περιορισμένου και πεπαλαιωμένου φυσικού κεφαλαίου και αφετέρου χαμηλής παραγωγικότητας, για το σύνολο του κλάδου.

Το πρόβλημα του μικρού και κατακερματισμένου κλήρου είναι αποτέλεσμα πολλών και αλληλοενισχυόμενων επιμέρους παραγόντων, όπως:

- η γεωγραφική μορφολογία της Ελλάδας,
- το γενικότερο μοντέλο της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα: κυριαρχία μικροεπιχειρήσεων και οικογενειακών επιχειρήσεων, και εκτεταμένη επιχειρηματικότητα ανάγκης,
- το διαχρονικό κληρονομικό δίκαιο και η περιορισμένη/μη-αποδοτική χρήση του εργαλείου του αναδασμού,
- η ανεπαρκής χωρική οργάνωση της χρήσης του εδάφους,
- η πολύ μικρή φορολόγηση της ιδιοκτησίας αγροτικών εκτάσεων (ακόμα και όταν παραμένουν ανενεργές) και κίνητρα διατήρησης μικρο-καλλιεργείων.

Η αντιμετώπιση των παραπάνω, με προτεραιότητα στον καθορισμό επιτρεπτών χρήσεων γης και τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού συστήματος κινήτρων-αντικινήτρων μπορεί να αντιστρέψει την εξέλιξη του προβλήματος. Σε ειδικές περιπτώσεις μπορεί να χρειαστεί και η εφαρμογή δραστικών μέτρων, όπως ο αναδασμός.

2. Μεγάλη ηλικία αγροτών

Το 2020, σχεδόν το 65% των διαχειριστών αγροτικών μονάδων ήταν τουλάχιστον 55 ετών, με την πλειονότητά τους μάλιστα (37,1%) να είναι τουλάχιστον 65 ετών.

Η μεγάλη ηλικία των αγροτών, που συνήθως συνδυάζεται και με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, δημιουργεί δυσχέρειες στην παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων, στην κατανόηση των νέων τεχνολογιών και τη δυνατότητα πρακτικής υιοθέτησής τους. Επιπλέον, συνεπάγεται βραχύτερο χρονικό ορίζοντα στη διαδικασία αξιολόγησης μακροχρόνιων αποφάσεων, με αποτέλεσμα μικρότερη διάθεση επένδυσης χρόνου, κόπου και χρημάτων για επιχειρηματική επέκταση, επενδύσεις, κατάρτιση και υιοθέτηση των νέων μεθόδων και τεχνολογιών.

Βάσει των παραπάνω στοιχείων, χρειάζεται τα επόμενα χρόνια να αντικατασταθούν περί τις 200 χιλ. άτομα (που το 2020 ήταν ηλικίας 65+), ενώ εντός της επόμενης δεκαετίας θα χρειαστεί κάτι αντίστοιχο για άλλα σχεδόν 150 χιλ. άτομα (που το 2020 ήταν ηλικίας 55-64).

Για τον μετριασμό του προβλήματος της γήρανσης των αγροτών απαιτείται κατ' αρχάς γενική βελτίωση της οικονομικής βιωσιμότητας των αγροτικών μονάδων, ώστε να καταστούν ελκυστικές επιλογές για τη νέα επιχειρηματικότητα, ιδιαίτερα την επιχειρηματικότητα ευκαιρίας.

Παράλληλα, όμως, χρειάζεται ειδική μέριμνα για τα άτομα που βρίσκονται ουσιαστικά εγκλωβισμένα στον ΑΤ, διενεργώντας από ανάγκη μια επιχειρηματικότητα που δεν μπορεί να καταστεί οικονομικά βιώσιμη. Στον βαθμό που δεν μπορεί να επιτευχθεί η μετακίνηση αυτών των ατόμων σε άλλους τομείς, με κατάλληλα κίνητρα και κατάρτιση, θα χρειαστεί εντονότερη κινητροδότηση για την οργάνωσή τους σε συλλογικούς φορείς.

Τέλος, για την αποφυγή του κινδύνου μιας απότομης μείωσης της ελληνικής αγροτικής παραγωγής πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες κινητροδότησης των συγχωνεύσεων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, καθώς και των μεταβιβάσεων/ κληροδοτήσεων και ενοικιάσεων των αγροτικών γαιών σε ενεργούς αγρότες.

3. Πολύ χαμηλό επίπεδο τεχνικής εκπαίδευσης αγροτών

Το 2020, μόλις το 0,7% των διαχειριστών αγροτικών μονάδων είχε πλήρη αγροτική εκπαίδευση, ένα 5,2% μια βασική εκπαίδευση για την αγροτική παραγωγή και το υπόλοιπο 94,1% δεν είχε κανενός είδους εκπαίδευση στην απασχόλησή του, παρά μόνο πρακτική εμπειρία.

Το πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των αγροτών αποτελεί ένα διττό πρόβλημα:

- άτομα χαμηλού γενικού εκπαιδευτικού επιπέδου είναι πολύ δυσκολότερο να μετακινηθούν σε άλλου είδους δραστηριότητες, εφόσον η τρέχουσα δεν είναι οικονομικά βιώσιμη και
- άτομα με μη επαρκή τεχνική εκπαίδευση είναι δυσκολότερο να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της τεχνολογίας στον τομέα τους και σχεδόν αδύνατον να τις υιοθετήσουν εγκαίρως –ή και καθόλου–, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια σημαντική μόνιμη τεχνολογική υστέρηση στο σύνολο του ΑΤ.

Οι προτεινόμενες λύσεις για το ζήτημα της τεχνικής εκπαίδευσης:

- κινητροδότηση και ενίσχυση των αγροτικών επιστημόνων να ασχοληθούν οι ίδιοι με την αγροτική παραγωγή, με ταυτόχρονη εξέταση μιας ενδεχόμενης προσαύξησης των εισακτέων στα σχετικά τμήματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης,
- γενναία επαύξηση της συνολικής χωρητικότητας της αγροτικής επαγγελματικής κατάρτισης (Σχολές του ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ) και
- εντατικοποίηση της τεχνικής (επανα-) κατάρτισης και διά βίου μάθησης των υπαρχόντων αγροτών, σε μια μόνιμη τακτική-περιοδική βάση με παράλληλη παροχή ισχυρών κινήτρων συμμετοχής.

4. Υατέρηση σε επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών

Ο ελληνικός ΑΤ συμπίεσε σημαντικά τις επενδυτικές του δαπάνες κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, καταφέροντας μόλις τα τελευταία χρόνια (μετά την πανδημία) να επιτύχει επενδυτική ένταση ανάλογη με τους ομολόγους του στην υπόλοιπη ΕΕ.

Επιπλέον, ο έντονος κατακερματισμός σε μικρές αγροτικές εκμεταλλεύσεις συνεπάγεται αναποτελεσματική επενδυτική συμπεριφορά και χαμηλότερο μέσο βαθμό χρησιμοποίησης του νέο-αποκτώμενου κεφαλαιακού εξοπλισμού.

Ο περιορισμός του ρυθμού απόκτησης νέου φυσικού κεφαλαίου, και μάλιστα σε μια περίοδο ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων, είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικής υστέρησης στην ανάπτυξη των απαραίτητων νέων υποδομών και την υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών.

Η αδυναμία του ελληνικού ΑΤ να επενδύσει μαζικά σε νέο και σύγχρονο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό για να ενσωματώσει έτσι τις τεχνολογικές εξελίξεις και να υιοθετήσει τις νέες παραγωγικές μεθόδους, αποτελεί μια κύρια απόρροια του πολύ μικρού μεγέθους των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, αλλά και της μεγάλης ηλικίας της πλειονότητας των Ελλήνων αγροτών. Συνεπώς, η αντιμετώπιση αυτών των γενεσιουργών αιτιών καθίσταται ακόμα πιο επιτακτική.

Παράλληλα, είναι εφικτός ένας μετριασμός της αναποτελεσματικότητας των επενδύσεων του ΑΤ, εφόσον αυτός οργανωθεί περισσότερο σε συλλογικούς φορείς (συνεταιρισμούς και οργανώσεις αγροτών).

5. Δυσμενής εξέλιξη του κόστους παραγωγής

Η παγκόσμια πληθωριστική κρίση των τελευταίων ετών είχε ασύμμετρα μεγαλύτερη ένταση σε μια σειρά από βασικές εισροές για την αγροτική παραγωγή, με προεξέχουσες την ενέργεια (+29%, μεταξύ 2019-2023), τα λιπάσματα (+72,3%) και τις ζωοτροφές (+39,3%), ενώ το σύνολο των εισροών του ΑΤ είχε μεταβολές κόστους που ξεπερνούσαν τον πληθωρισμό.

Έτσι, το ήδη δραστικά περιορισμένο περιθώριο εισοδήματος για τους Έλληνες αγρότες συμπίεστηκε ακόμα περισσότερο, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της επαύξησης του κόστους μετακυλίστηκε αναπόφευκτα στις τιμές των αγροτικών προϊόντων και των παραγώγων τους.

Υπάρχουν, μόνο, δυνατότητες προσωρινών δημοσιονομικών μέτρων για τον περιορισμό των επιπτώσεων του προβλήματος.

Τα σκοπιμότερα εξ αυτών αποτελούνται από προσωρινές μειώσεις της γενικής και ειδικής έμμεσης φορολογίας, ιδιαίτερα σε εκείνες τις εισροές που έχουν τη μεγαλύτερη σημασία: τις ζωοτροφές, τα λιπάσματα, την ηλεκτρική ενέργεια και τα καύσιμα.

6. Περιβαλλοντικές προκλήσεις: κλιματική αλλαγή & διαχείριση υδάτων

Σύμφωνα με σχετικές μελέτες της διαΝΕΟσις:

- Η αναμενόμενη συνολική επίπτωση της κλιματικής αλλαγής στην αγροτική παραγωγή της χώρας μας θα είναι σαφώς αρνητική, παρά κάποιες επιμέρους θετικές επιδράσεις.
- Διαπιστώνονται σοβαρότατες ανεπάρκειες στην οργάνωση των αρδευτικών υποδομών και στη διαχείριση του αρδευτικού ύδατος στην Ελλάδα.

Προτείνονται:

- Μέτρα προσαρμογής του ελληνικού ΑΤ στα νέα κλιματικά δεδομένα, όπως: η διαφοροποίηση και η εναλλαγή των καλλιεργειών, η επιλογή καλλιεργειών που προσαρμόζονται καλύτερα στις νέες κλιματικές συνθήκες ανά περιοχή, η επέκταση των καλυμμένων καλλιεργειών και της παραγωγής σε θερμοκήπια, η στοχευμένη αποστράγγιση της γεωργικής γης, η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που δίνει η επονομαζόμενη «γεωργία ακριβείας» και οι εκστρατείες ενημέρωσης των αγροτών για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη δουλειά τους, καθώς και για τις διαθέσιμες δυνατότητες αντιμετώπισής τους.
- Μεταρρυθμίσεις και προτάσεις πολιτικής για τη βελτίωση της λειτουργίας των συλλογικών δικτύων άρδευσης στην Ελλάδα, όπως: η συνένωση αρκετών ΤΟΕΒ, η υιοθέτηση ενός ενιαίου λογιστικού συστήματος, η πρόβλεψη για διοίκηση από managers, για συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και για την ύπαρξη συγκεκριμένου επιστημονικού προσωπικού, και η δημιουργία Κεντρικής Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων στο ΥΠΑΑΤ η οποία θα έχει τον τελικό έλεγχο του προγραμματισμού και της υλοποίησης μελετών και έργων.

Αντί επιλόγου

Ο ελληνικός ΑΤ βρίσκεται σήμερα σε ένα ιστορικό σημείο καμπής.

Η ύπαρξη σημαντικών συγκριτικών και ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων σε συγκεκριμένες καλλιέργειες και εκτροφές, όπως επίσης και η κατοχύρωση περίπου 250 προϊόντων προστατευόμενης γεωργικής ένδειξης και προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης, δεν επαρκούν για να διασφαλίσουν μια βιώσιμη και οικονομικά διατηρήσιμη ανάπτυξη του Τομέα στην Ελλάδα.

Αντίθετα, η ελληνική αγροτική παραγωγή βρίσκεται αντιμέτωπη με μια σειρά διαχρονικών στρεβλώσεων και διαρθρωτικών προβλημάτων, των οποίων η ουσιαστική αντιμετώπιση αναβαλλόταν διαρκώς από την πολιτική ηγεσία.

Καθώς πολύ σημαντικό μέρος των επαγγελματιών του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα προσεγγίζει ή έχει ήδη ξεπεράσει την ηλικία της συνταξιοδότησης, προκύπτει μια επιτακτική ανάγκη που αποτελεί ταυτοχρόνως μεγάλη ευκαιρία: να ανανεωθεί ο αγροτικός πληθυσμός με νέους ανθρώπους, οι οποίοι θα διαθέτουν πολύ καλύτερη τεχνική και θεωρητική εκπαίδευση, και οι οποίοι θα επιλέγουν τη συγκεκριμένη δραστηριότητα συνειδητά, βλέποντας κάποια επιχειρηματική ευκαιρία, και όχι από αναγκαιότητα. Καθώς επιδιώκεται ο παραπάνω στόχος, μπορεί επιπλέον να επιδιωχθεί με καλύτερες προοπτικές, αφενός η προσαρμογή της αγροτικής παραγωγής στις νέες κλιματικές συνθήκες και αφετέρου η θεραπεία όλων των υπόλοιπων διαρθρωτικών προβλημάτων, με κατάλληλες πολιτικές πρωτοβουλίες.

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ